

Контекст

Context

УДК 929Потоцькі+712.31(477.46)“17”

ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

Павло Усенко

На тлі польсько-українсько-російських колізій останньої чверті XVIII ст. висвітлено питання, пов'язані зі знаменними віхами долі Софії та Станіслава Потоцьких – дивовижної красуні та володаря незлічених статків. Дорогоцінним спадком цього подружжя залишився заповітний феномен уфундуваної ним понад двісті років тому уманської «Софіївки».

Ключові слова: історія, фольклор, Україна, Річ Посполита, Російська імперія, парк, сад.

Issues related to the significant milestones of the life paths of Sofia and Stanislav Potocki, the amazing beauty and the holder of a glut of wealth, against the backdrop of the Polish-Ukrainian-Russian conflicts of the last quarter of the XVIIIth century are highlighted in this article. A phenomenon of the “Sofiyivka”, a park founded by the couple over two hundred years ago, has remained as their precious heritage.

Keywords: history, folklore, Ukraine, Rzecz Pospolita, Russian Empire, park, garden.

На зсуві XVIII ст. феєрично спурхнув нездоланий рух Старого та Нового світів до цивілізованого ладу, хоча від дипломатичних демаршів і ворохобних акцій фронтально потерпали й окремі люди, й цілі громади. Клекітно вирувала буремна ера в тужавій мантиї абсолютизму та парламентаризму, пасивності й радикалізму, меркантилізму й альтруїзму, вітрогонства та обскурантизму, анархії та сервілізму, педантизму та гедонізму, бруталності й сентиментальності, клерикалізму й атеїзму, лібералізму та кумівства, критицизму і містики, фанатизму та раціоналізму, егоїзму й егалітаризму, емансипацій та езекуцій, філантропії та мізантропії, респектабельності та зубожіння, ригоризму й маніжності, азарту й забобонності, здирництва й меценатства, марнот і скнарості, аскетизму та фривольності.

Бистринь-доба спонтанно склubiла неординарні постаті Робесп'єра і Ротшільда, Робертсона і Макферсона, Лафатера і Лафайета, Вашингтона і Песталоцці, Суворова і Бонапарта, Дантона і Дальтона, Мальгуса і Марата, Блумфільда і Блуменбаха, Гайдна і Моцарта, Ганемана і Геттона, Канта і Каліостро, Камбасереса і Кампоманеса, Дюмур'є та Месмера, Сковороди та Ушакова, Войновича й Чепіги, Головачевського та Гамільтон, Фултона і Нельсона, Дашкової та Дюбаррі, Жанліс і

Жемчугової, Сталь і Залізняка, Сташиця й Нарушевича, Значко-Яворського й Трощинського, Ангеловича й Гарасевича, Корде та Кондорсе, Кулона і Кулібіна, Палласа і Лапласа, Ламарка і Лежандра, Лагранжа і Лавуазьє, Завадовського та Озерецьковського, Державіна й Досифеї, Жеребцової й Загрязької, Гете і Шіллера, Гердера і Шльоцера, Сміта й Оуена, Кауниця і Кауфман, Гудона і Бельмана, Бентама і Бенвенуті, Вольти і Гальвані, Гойї та Гольдоні, Гоцці та Бонштеттена, Бомарше і Блейка, Болотова і Болтіна, Баженова і Радищева, Рокотова і Старова, Бьорнса і Бьорка, Клопштока і Румянцева, Круза й Мюнхгаузена, Талейрана і Шнеєрсона, Шатобріана і Шерідана, Казінці та Казота, Казанови та Карамзіна, Воклена та Водника, Весселе та Веделя, Кваренгі та Камерона, Козельського й Амбодика, Кониського та Красіцького, Мерліні та Глоби, Калнишевського та Кацоні, Бетховена й Бортнянського, Міклера й Гершеля, Палицина й Чацького, Вибіцького та Ясинського, Кілінського та Коллонтая, Габлиця та Нассау-Зігена, Багратіона і Гурамішвілі, Шубина і Фонвізіна, Палена і Пальменбах, Міхельсона й Резанова, Шишкова й Шешковського, Фіхте і Франкліна, Боделока й Джефферсона, Шеллінга та Шеліхова, Саят-Нови і Сен-Жуста, Руски й Антропова,

КОНТЕКСТ

Канови та Дазенкура, Мотоорі й Утамаро, Тірагентиса і Булгариса, Рейнольдса і Рейнольдса, Туссена і Тугута, Гульда й Дево-лана, Дезе та Дезо, Демулена й ду Бокажи, де Гуж і Деламба, Де-Рібаса і де Сада...

У діапазоні динамічної епохи споруджувалися революційні барикади і розверзалися пащі казино, звивалися в небо аеростати Монгольф'є та водневі кулі Шарля, вводилася метрична система одиниць і приточувалися лямки-підтяжки. Виплодилися вибухова «пекельна машина» й «говардів порох», засновували токарно-гвинторізні (з супортом) і механічні ткацькі верстати, варварськи заблимає гільютина. Вщухали лагідні трелі пасторалей, дамські фасони засукали рукави, тендітні істоти потроху відкараскувалися од цупких корсетів і спідничних обручів, сильна стать – од перук і марудного пудрення волосся. Волстонкрафт (у заміжжі – Годвін) осмислила сміливу ідею паритетності й незалежності жіноцтва, Гутс-Мутс методологізував фізичне виховання учнів заради їхнього здоров'я й загорівся доконечністю комплексних спортивних турнірів на зразок олімпійських, Бальма та Паккар видерлися на Монблан, Філідор уточнив теорію шахів, Уатт винайшов паровий двигун, а Дженнер – вакцинацію.

Непересічно з антироялістських ристалищ випручалися на свободу північноамериканські Сполучені Штати і заарканеним ізолювався під маньчжурським тиском неосвяжний Китай, із ганебним етноцидом аборигенів невпинно освоювалася заокеанськими каторжанами Австралія й нахабною британською колонізацією заповнявся обшир Індостану. О тій переламній порі пажерлива мегаметрополія Романових під чорним пір'ям символічного двоязикового птаха з вищиреними дзьобами розмахнулася склювати та проковтнути Таврію й ущерть уярмити українських гречкосіїв од цього регіону до Сіверського Дінця і Придесення.

Пасмо тогочасної вітчизняної сивизни – кудлатий жмут незгод і криз. Поколоті й висмоктана перманентними герцями Україна-Русь рабськи скніла розтерзаною на клапті квадригою колючих берл – віденського, петербурзького, стамбульського, варшавського, причім останнє, за ухвале-

ним навесні 1791 року статутним кодексом структурно врегульоване, плачевно збудило рвучкі замаху на себе як із австрійського боку – кесаря Священної Римської імперії германської нації Франца II, так і з північнонімецького – орударя Пруссії Фрідріха-Вільгельма II, а найдошкульніша контроверза того штибу струсонула від невситимої Катерини II, чиї цупкі пазурі загребує шу-гали від Кавказу та закаспійських пустель до Скандинавії, від Аляски й Курильських островів – до Середземномор'я. Її пронозливий радник гофмейстер Олександр Безбородько після знищення Запорозької Січі й поглинення експансіоністською озією Кубані та Криму спритно переконав у доцільності вклинення вектора ласих приплюсувань углиб Європи, порекомендував «Північній Мінерві» крутою траєкторією пригасити визрілі за західним пругом кардинальні реформи, форсувати тактику гвалтовних експансіоністських експедицій – практичного втамування фанатичної жаги безупинних зазіхань на прилеглі простори.

Пароксизм повняви

«Кресами» (займищами Речі Посполитої, розташованими впритул до Малоросії та Новоросії) у паніці перед грядущими соціальними трансформаціями сполошилися закоснілі «малькотенти» («скиглії»): норовливі аристократи, очолені статечним користувачем герба Пилява (Пілява) й володарем розлогої смуги латифундій майже на двох мільйонах гектарів (3 000 000 моргів) із огромом селян і прибутковими мільйонами злотих графом Щенним-Станіславом-Юзефом-Матіяшем (Феліксом, Станіславом-Феліксом, Станіславом-Щенним) Потоцьким,¹ праправнуком Станіслава «Ревери» – великого коронного гетьмана від 1654 року, витязя виснажливих битв проти козацько-московських угруповань під Охматовом (1655) і Чудновом (1660).

На справдження прозорої етимології імені (як «Щенний», так і «Фелікс» у перекладі – «Щасний», «Щасниця», «Щасливець») став ротмістром зовсім рано, дванадцятилітнім. У шістнадцять встиг обійняти белзьке староство. Але в юності цього дуку потрясла трагедія: 1770 року навесні супостати-мучителі замордували його кохану

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

пару Гертруду з Коморовських. Він скидався на меланхоліка, вів щоденник, римував та музичив, що не заважало раз по раз вижинати бучні чини великого коронного хорунжого, региментаря – командувача Української дивізії, генерала артилерії (фельдцейхмейстера). Протягом 1774–1775 років удостоєний орденів святого Станіслава й Білого орла, а 1782 року – двох престижних у Російській імперії орденів Андрія Первозваного й Олександра Невського².

Засідати в сенаті дозволяв рудиментарний титул «руського воєводи» (себто «червоноруського», «червенського») – атавізм, 1772 року девальвований окупацією Габсбургами питимого йому Прикарапаття, де прадід, великий коронний гетьман Фелікс-Казимир Потоцький, наприкінці XVII ст. розбудував Христинопіль, або Кристинопіль – Червоноград. Мав законспірований ступінь grosмейстера (великого магістра) польського масонства. Апартаменти резиденції в Тульчині на Брацлавщині змурував фешенебельною домівкою класичного стилю з барочним інтер'єром, 1782 року пихато висікши на помпезному фасаді демагогічне гасло «Щоб завжди був обійстям вільних і порядних»³.

1784 року іменитий граф укомплектував для Речі Посполитої гарматний підрозділ із кінським запрягом та піший полк, зобов'язавшись штатно їх екіпірувати. Видавався, нівроку, не з лякливих. Попри ризики (під Васильковом його жажливо пограбували розбійники) учащав за кордон, упадаючи перед сторчовим кумиром – царицею. Відвідавши цю наймогутнішу сусідку в Києві 1787 року, вгатив понад 100 000 червінців, коли при ньому, гоноровому подорожникові, запобігливо челядникували більше двохсот підніжків-шляхтичів. Допевне, справа не пахла підлабузництвом або корупцією, проте, не виключено, міркував, що прихильна властителька могла й віддячити за акцентовано демонстровану для неї учту.

Патріархально пантруючи десятки тисяч підданців, він, на відміну від сонму паразитуючих феодалів, нікого надто не експлуатував, щедро жертвував на храми,

виплевав оркестр українських інструменталістів, нумізматичну колекцію, коштовну збірку картин і солідну бібліотеку сливе з 17 тисяч томів, підкріплював громадське порядкування, апробовував агрономічні та зоотехнічні новації, сприяв вотчинній промисловості й фабричному підприємництву, панщину помірно лімітував для кожного кріпака – глави сімейства чи одинака в хаті – лише днем на місяць і ще щороку залучав на 12 днів шарварку та максимум на стільки ж – косити та жнивувати.

Запросив до свого «Подільського Версаля» давню Катеринину креатуру – короля Станіслава-Августа Понятовського й на честь того візиту 1787 року перевів тульчинців під асесорську юрисдикцію. За його потурання представницький Брацлавський з'їзд у Вінниці фрондерськи інструктував депутатів, обраних на екстратерміновий Великий сейм до Варшави, неодмінно втувати пільги поспільству. Заслонював віруючих різних релігійних конфесій⁴.

«Він оберігав ліси, саджав і зрощував мільйони італійських тополь, нині майже вирублених. Він уперше в Україні засновував англійські парки та розводив фрукти, сам обізнаний із садівництвом. Щодо рільництва, то він засівав не знані доти у краї сорти пшениці, жита й вівса, споруджував гарні фільварки, влаштовуючи при кожному з них фруктові сади під назиранням садівників, і стежив, аби його осавули та управителі не гнобили люд», – рельєфно фіксував хроніст Антін Роберт Феліціан Хжонцевський (Хшонцевський, Хржонцевський, Хршонцевський, Хржонцовський). Не випадково, епатажний господар слідом за батьком, київським воєводою Франциском-Салезієм Потоцьким, опікувався комерцією із запорожцями – за тісної участі єврейського кагалу в Умані з рабином Марком Лазаревичем (Рапопортом).

Можна порівняти ці спостереження із відомостями про те, що, хоч од 1765 року в Росії засідало спеціалізоване Вільне економічне товариство, Катерина II персонально інтенсифікувала сільськогосподарську освіту. Тож на просторах неозорі країни стимулювала пришельців-колоністів, а

КОНТЕКСТ

слобожанське містечко Ромни обзавелося конторою для роздачі насіння тютюну й ознайомлення з поранням плантацій нікотинної сировини та з картоплярством⁵.

На сторінках капітальної монографії «Останні роки Речі Посполитої» доскіпливий Микола Костомаров наголосив, що Щенський «відіграє дуже важливу роль у тодішній історії», та в аспекті притаманних екставагантному сюзеренові позитивних і негативних рис конкретизував: «Доступний своїм підвладним, унятливий до їхніх потреб, він не збирався просвіщати селян, але не перешкоджав їм благоденствувати в отій сфері, в якій вони існували; його села сяяли білими хатами посеред розкішних садів, оточені численністю скирт хліба, стогів сіна, волів, овець, бджіл тощо. В нього не чулося про злидні: його селяни не відали європейського одягу, проте їм вистачало виробів домашньої мануфактури, бо жінки, не обтяжені працею на пана, могли прясти, ткати та шити для себе й своїх родин. Усюди були заможність і затишок, всюди жили по-старосвітському».

Співзвучні конклюдії іншого корифея – Олександрі Єфименко: «Чи не єдиним винятком із середовища українського дворянства був Щенський Потоцький: він скасував у своїх маєтках єврейські оренди, бажаючи зменшити серед підданців пияцтво. Проте цим не обмежилася його турбота про народ: він зменшив панщину й потім зовсім скасував її, замінивши дуже легким чиншем; налагоджував адміністрацію, просту й зручну для контролю над нагінками на підданців з боку панських офіціалістів. Безперечно, з усього того навряд впливала орендна ідилія, змальована Хжонщевським, котрий запевняє, що підданці Потоцького самі рвалися до праці, а дівчата платили наглядчам, аби ті виганяли їх на панщину. Проте традиція про зичливість магната до підданих досі живе в середовищі місцевого населення. На матеріальному добробуті не зупинявся Потоцький, принаймні в ідеалах і планах: він гадав, що добробут викликає потяг до освіти, а освіта неминуче призведе до спольщення»⁶.

Коли ж 1788 року його забалотували поміж кандидатів на сеймове президентуван-

ня у столиці, колоритний товстосум різко сахнувся кардинальних пертурбацій, голововно – зманіфестованих 3 травня 1791 року норм, які задля оперативної корекції суспільних відносин легально потрясли окляклий псевдодемократичний режим. Апелював до приятелів із вельможних палат над холодною Невою, розкольницьки нацьковуючи їхню безугавну рать на рідну країну. Приндився медоточивою брехнею облесливої петербурзької владичиці (за пушкінським дотепом – «Тартюфа у спідниці й короні»), під'юджуваний її манірною риторикою: «На Вас, не на когось я покладаю сподівання порятунку Польщі». Наковтавшись кулуарного фіміаму, охоче інсценував у власному містечкові Торговиця прокламування реакційної конфедерації проти Станіслава-Августа, бо той конституційно солідаризувався із декретованими канонами⁷.

Рафінований сеньйор Потоцький – адепт плутократичної тенденції архаїчного консервування «вічного безкоролів'я» Речі Посполитої, спираючись на жаскі багнетні вістря жовнірів-«москалів» і липкі контакти з доккружжям їхньої промітної потентантки, жадібно пнувся до ряхтливо усвідомленої автономності простору, що з посіпаками значною мірою підім'яв. Гіпотетично вичленену провінцію (за пропагованою ним тезою – «Східну Польщу») моделював рівноправною ланкою троїстої федерації: з дуалістичної сув'язі Великопольщі й Великого князівства Литовського вирізнився б український інгредієнт, де домінував його клан, – неподалік, як наївно мізкував, дружньої Російської імперії.

У нього, ймовірно, вистачало снаги перевтілитися в елекційного лідера-консула чи якимось трибом осідлати причавлений втручанням Катерини II варшавський трон, про що перед самодержицею супутньо здатна була поклопотати друга половина Щенного від 1774 року – сласна Юзефа (Юзефина, Йосифина, Іозефина, Жозефина) Амалія (Амелія), дочка краківського каштеляна Єжі Мнішка, вертка інтриганка з малярським хистом, котрій і собі, мабуть, кортіло проскочити «в дамки»: насамперед унадилася сателіткою до придворного охвістя в Санкт-

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

Петербурзі. Вочевидь, у моторній статс-дамі тривожно дрімали бундючні гени її роду, з котрого 1606 року загониста козир-дівка Маріанна (Марина) Мнішек укрилася під багрянницею помазаниці, коли побралась із Димитрієм I («Лжедмитрієм») – на інавгурації в Москві, у кремлівському Успенському соборі⁸. Утім О.Єфименко, поблажливо атестувавши опозиційного ватажка, рішуче зрезюмувала: «Ніхто не докоряє тим, що він керувався у своїх діях мотивами особистих вигід: за іншої ситуації та іншого виявлення він міг би легко посісти місце в пантеоні самовідданих патріотів»⁹.

Протестна підоплічка

Не бажаючи поступатися принципами, Потоцький затято побрів на манівці. В ажитації перетнув межу здорового глузду з оскарження неприйнятних тенденцій. Суплікою до російської властительки адресувався за рубіж із апологетичною «бісовою дюжиною» компаньйонів, які стайно вирикалися претендентами на вираження нагальних прагнень поляків:

«[...] Наскільки вистачить сил і засобів, громадянин не повинен гребувати нічим, аби відродити республіку. Тож, коли гнобительська партія заволоділа всіма повноваженнями республіки і для того, щоб упровадити та підтримати деспотизм, скористалась армією й державним скарбом, коли, одне слово, маючи в руках усі засоби гнітати, вона водночас забрала всі засоби оборони, і громадянин не може більше ні заявляти свої права та вольності, не вважаючись злочинцем, ні насмілитися підняти голову, не наразившись на небезпеку її позбутися, – тоді обов'язок кожного чесного громадянина шукати ззовні заступництва своїй вітчизні. Так, його обов'язок шукати зовні богів, сприятливих свободі, коли він бачить, що домашні пенати не за неї. Ці чужі боги стануть його богами, якщо їм удасться врятувати державу та громадянина.

Велика Катерино! Вподібнена божеству ще більшою волею чинити добро, ніж безмежною владою, яка в тебе є, ти єдина можеш бути цим божеством, сприятливим для польської свободи.

Повелителька половини світу, велика розумом і справами, ти приписала зако-

ни всім твоїм ворогам. Здивована Європа змовкла перед тобою, й у тебе немає більше ні ворогів, ні суперників. Польська нація, з'єднана в одну загальну конфедерацію, звертається до тебе, як до божества, зичливого для її свободи, й кличе тебе собі на допомогу. Ти призначена для цього величчю твоєї душі, й дружба, завжди виказувана тобою польській республіці та закріплена вчистими угодами, дає тобі права здійснити велику справу. Всі уповають на тебе й чекають усього тільки від тебе єдиної. Справді, велика государине, ти, котра заповонила всесвіт славою твого імені та твоїх перемог і величчю душі ще більше, ніж страхом завоювань, котра стала захисницею народів і царів, чи можеш ти відмовитися простягнути твою великодушну руку пригніченій нації, якої ти була завше союзницею? Чому польський король, на прохання якого ти стільки разів посилала війська твої до Польщі, має виявитися цього разу щасливішим за нас? Скільки тисяч і тисяч громадян, уповаючи лише на тебе й борючись проти деспотизму, не можуть скинути накладені на них кайдани без твоєї всесильної допомоги? Ні, велика государине, ми насмілюємось уповати на все, бо ми тебе знаємо. Завше нарівно велика, ти можеш лишень іще підвестися, схилившись на блага пригнобленої нації.

Велика Государине! Скільки народів, які живуть під охороною твого скіпетра, вдячні тобі за своє щастя! Зроби, щоби поляки, твої сусіди та союзники, завдячували тобі своєю свободою. Зроби так, щоб ім'я твоє, уславлене в найвіддаленішому потомстві, назавжди збудило в серцях поляків почуття найглибшої вдячності.

Вашої імператорської величності найпокірніші слуги:

Станіслав Фелікс Потоцький, генерал артилерії й маршалок коронної конфедерації, Франциск-Ксаверій Браницький, великий гетьман,

Северин Ржевуський, коронний польний гетьман,

Антоній Станіслав князь Святополк-Четвертинський, каштелян перемишльський, С[имеон] Косаковський, генерал-лейтенант, Георг граф Віельгорський, староста в Литві,

КОНТЕКСТ

Адам Нал[енч] Мощинський, брацлавський хорунжий,
Антоній Злотницький, червоноградський хорунжий,
Ян Заремба Сухоржевський,
Ян Загурський Подеравци Володимирський,
Ян Швейковський, воєвода подільський,
Михайло Ґодземба Кобилецький, полковник,
Фридрих Йосиф Пулгозиць Вольський,
Дизма Боньча Томаш[евський], секретар коронної конфедерації¹⁰.

Спровокувавши навесні 1792 року не стільки громадянську чвару, скільки вторгнення до Речі Посполитої (з рейдом Україною чотирьох мобільних загонів російських військовиків), загорділий Потоцький притомом застовпив скандальний етап пособництва напасникам зведенням бундючної стели в Тульчині, куди по безпардонному нападкові агресорів негайно передислокував штаб-квартиру маріонеткових конфедератів. Але за екстремальних умов скоїлося не те, що він надживав як поводити, так би мовити, «п'ятої колони»: до галасливих задир, скупчених по її лавах, на вимогу маніпулюючої розгонистими процесами вінченосиці влітку капітуляційним піруетом поквапився польський король, одверто засмикавшись у передгроззі тотальної поразки від навальних інтервентів.

Дуті шанси Станіслава-Фелікса на успіх потанули, оскільки дилетантськи зметикував у завареній колотнечі не більше дебютного кроку – зовсім куцо для осягнення сенсу далекосяжних комбінацій, прихованих хитрими «лялькарями» під розв'язок утнутої ними п'єси. Спантеличений веремією, попри його жадання завихреною на пожежі розбрату, забарився второпати кепську суть чванькувато зіграної ролі некебетного полигача в кривавому лані, де врожай дивідендів колосився не для нього. Скидався на прудкого шахового шереговця з ризикованого гамбіту: навмання зімітувавши атаку чорно-білим полем, він був при глейкій стезі у ферзі принизливо знехтуваним компетентнішими стратегами змагань, чия консолідація під прапорами інвазії дедалі скріплювалася на кону звитяжної війни¹¹.

Характерна пікіровка Потоцького з Тадеєм (Тадеушем) Косцюшком – уособлен-

ням опору іноземному нашестю, волонтером сепаратної боротьби за Сполучені Штати Північної Америки, одним із перших кавалерів уфундованого Станіславом-Августом Золотого хреста «*Virtuti militari*». По забороні цього ордена «торговичанами» авторитетний генерал Косцюшко, саме захворівши у Варшаві, на королівську пропозицію задекларував, що воєнну доблесть повсюди не ігнорують навіть вороги, і за тої нагоди Щенний пафосно виклав теоретичні резони – вельми тактовні з огляду на неспростовну ерудицію безкомпромісного достойника, кому взявся заперечити:

«Я мав честь отримати лист ясновельможного пана добродія, писаний 6 вересня з Варшави щодо військових хрестів, королем протизаконно присуджуваних нашому сумлінному і хороброму лицарству; воно, впевнений, завше з кожної okazji заслугувало найвищої відзнаки. Ясновельможному панові відверто кажу, бо серцем шаную Вас і ціную; тому радий запевнити Вас і Ваших колег по службі, наскільки я вмю цінувати їхню мужність і не менше їх цінує генеральна коронна конфедерація. Проте я говоритиму солдатам-полякам, шляхті вільній, республіканській. Польща – республіка, обирає собі короля, щоби був її главою, обирає магістратуру, щоби управляла, утримує військо для захисту свободи і держав, які має. Польський король обраний бути поважним главою Речі Посполитої; у нього є свої обов'язки, правами й актами обумовлені. Цілою окресленістю у складі шляхетської республіки постає. Король не має законодавства у своїх руках, установити не може. На підставі якого ж права він запровадив орден, республікою не знаний? Отже, не існує цей орден, а коли він не існує, то й мати його ніхто не може. Ті хіба лише можуть носити цей орден, котрі визнають за королем право встановлення і законодавства. А солдат Польщі повинен знати, що служить єдине республіці й що тільки вона може мати праводавство й установчу силу. Ми не відбираємо відтак у війська лицарських оздоб, які мати можна; але говоримо, що їх не було, бо те, що король встановив протиправно, є все пусте й нікчемне. Такого ґатунку війна для під-

тримки варшавської змови і монархізму в Польщі, тією владою нав'язаного, була війною проти Речі Посполитої. Мужність, виявлена цього разу військом, не підлягає нагороді; не варто зберігати й орден, незаконно королем запроваджений. Військо Речі Посполитої діями супроти чужоземного війська чинило зло Речі Посполитій, бо зарубіжне військо було союзним, не підкорення мало в замірі.

Хоробро бившись в Америці разом із допоміжним закордонним військом французів, ясновельможний пан не домогся б ордена Цинцината, якби в тому краї поборовав чужинців-французів. Хоча була велика різниця між законністю французької допомоги провінціям, юридично приналежним англійським володінням, та тієї, котру надала Велика Катерина союзній і приязній їй істинній Речі Посполитій, варшавською змовою поваленій торік.

Нерозумну цю війну може назвати святою й правовою лише той, хто пролиттям братньої крові мав на меті задовольнити затамовані амбіції. Тут йшлося не про самостійність республіки, збереження її земель, а лише про впровадження згубних для Речі Посполитої амбітних варшавських проектів, не сумісних ані зі спокоєм, ані з благополуччям республіки.

Ясновельможний пан достатньо обізнаний, аби розібратись у тому, про що пише, адже генеральна конфедерація ніяк не бажає навіть у помислах ображати своїх хоробрих братів, які перебувають на службі у війську; вона цінує їхню мужність і прагне прив'язати їхні серця до республіканського уряду. Особисто ясновельможного пана генеральна конфедерація теж без сумніву поважно цінує, знаючи Ваші чесноти та таланти й маючи на бці зміцнення республіки; коли щось учиняє, то вчиняє розважливо з огляду на виниклі з цього потреби публічного добра.

Щиро прошу вірити, що безпосередньо був би радий засвідчити, як високо продовжую шанувати ясновельможного пана. Залишаюся Вашим уклінним слугою Станіслав Щенський Потоцький, Г[енерал] А[ртилерії] К[оронної], Г[енеральний] М[аршалок] Г[енеральної] К[онфедерації]¹².

Пірова перемога

Дисонансом до метаморфоз кульмінаційної стадії розтину Речі Посполитої лунала тріскуча схоластика палкого дискусанта! Сталося зовсім протилежне його логіці. Він зі своїми зашореними поплічниками не підозрював, чим загрожують чужинські устремління. Був дезінформованим. 25(14) вересня 1792 року йому, «головному начальникові артилерії та великому маршалу конфедерації», петербурзькою правителькою продиктовано мажорний рескрипт: «Я із задоволенням бачу наближення хвилини, коли ми скористаємося плодами наших обопільних турбот, тобто відродження колишньої свободи польської республіки й зміцнення її добробуту наперед до найвіддаленіших часів. Прохаючи вас бути перед головними конфедераційними штатами глашатаєм викликаних ними у мене почуттів і побажань, молю Бога, нехай боронить Він вас».

Миттєво зреагувавши, Потоцький 6 жовтня (25 вересня) кореспондував Катерині II «про спосіб правління у польській республіці», та його меморандум застряг на гальмах вербальної тяганини. «Я побачила в розвиткові ваших переконань і поглядів, спрямованих на благо вашої вітчизни, підтвердження зичливої думки, яку Я завжди мала про прямоту ваших намірів, про ваш патріотизм і ваші великі здібності. Продовжуйте виявляти всі ці якості й завершуйте працю, котра повинна зміцнити та забезпечити щастя та спокій республіці, якої ви є таким гідним громадянином, і будьте впевнені, що Я буду найдієвіше сприяти такій гідній меті», – у піднесеному тоні 27(16) жовтня обнадійливо злукавила дворушниця. Зате свого конфідента барона Карла Бюлера, через кого надсилався фарисейськи-патетичний відгук, підкилимно зобов'язала, «щоби гадки, висунуті графом Потоцьким в його прожекті майбутнього управління, залишалися відомими, по змозі, найменшому колу людей, аби не розпалити недоречно уяву, припускаючи, що деякі з цих гадок не надто відповідають усій сукупності проєктованого та поглядів, на засадах яких прожект має бути складено»¹³.

КОНТЕКСТ

З місцевими альянтами витіснивши за Західний Буг польсько-українські регулярні загони Тадея Косцюшка та королівського небожа князя Юзефа Понятовського (куди входили й козацькі полки «русинів»), ниці зайди, спонукані царициним фаворитом Платоном Зубовим, розперезано покремсали притопану ними твердь. Ще не завершився 1792-й рік, а генерал-аншефу Михайлові Кречетникову було якнайсуворіше наказано, «не відкриваючи нікому справжніх намірів», запроторити російський кордон під Галичину та північніше поглинути серединну Білорусь із Мінськом і Пінськом. Виконавши завдання, 27(16) березня 1793 року цей «новоприєднаних областей Речі Посполитої польської до імперії Російської генерал-губернатор, начальник над усіма військами, які там перебувають і розміщуються у трьох малоросійських губерніях», оприлюднив Маніфест, що переділ здійснено «навічно».

Потоцький, прохацьки необачно «позаздривши» підлеглим Катерини, з примусу до них прилучився. Снів невідкладно висмоктати рясний зиск од грізної навали та прогавив її стрижневий нахил. Роковано окошилось: примітивно впився ейфорією бутафорського подіуму, отямився спекулятивно використаним, устрялим в оману. Зігнорованого «Щасливця» скував розпач. Близькі побоювались, аби він із горя не наклав на себе руки.

Стенувшись, бідкався, що «не чекає вже на порятунок батьківщини і що в нього лишився слабкий племін надії хіба на імператрицю». Мерщій зіперся на накопичені аванси, щоб навесні 1793 року з польсько-російським кортежем хутчіше помчати з уклінним реверансом до Зимового палацу превелебної воротійки. За переказами, на ритуальне запитання про самопочуття спроквола намагався поскаржитися: «Зі мною, Ваша Величносте, все гаразд, проте вітчизна моя...». Співбесідниця сердито гупнула по підлозі, спинивши млявий діалог. «Тут ваша вітчизна!» – нагримала у гніві. Скривджений Потоцький безсило позадкував до мовчки відкинутого звалища згарища афішованих, але, як з'ясувалося, не придатних для тріумфу лаврів. На без-

виході затнувся не просто під жіночим за-каблуком, а під чоботом завойовниці.

Його, стуманілого від ілюзій, гостро вжалила капосна блешня, отруйним вістрям занурена під каламуть дезорієнтованого панства. Не уник ущипливої кари за карколомний кульбіт із темпераментно обстоюваної ультрапатріотичної позиції, адже на публічній арені верескливо присягав: «Клянуся Богом, ніколи не служитиму чужим монархам; якщо зла недоля та вади Речі Посполитої занастять її, як буду таким безталанним, що разом із нею не поховають і мене, – майну з отчини й за морями, в другій півкулі, з моїми дев'ятьма дітьми дихатиму вільно. Розіб'ємо наші кайдани, забудемо незгоди, зненавидимо каверзи! Хай згине слід тих, хто гукав стороннє військо для пролиття крові співвітчизників і відчиняв забородам вхід до Речі Посполитої!».

В унісон цьому репетуванню, розсипавши облудні рулади «добробуту польської нації» та «давній свободі й незалежності», продувна бестія – узурпаторка престолу невдовзі рахубно позбулася фальшивої ширми республіканських симпатій¹⁴. Зневажила загнуданих нею недолугих тутешніх клеветів, превентивно ін'єкцією дурману попхнувши до «підігрітого» її «милістю» тванистого русла детонування анексії. 1791 року напучувала, «щоби самі вони розпочали утворенням партії достеменної та вагомої і, звернувшись до нас як поручительки колишньої їхньої вільної конституції, формально домагалися нашого заступництва й помочі». Себе не стримувала найменшими зобов'язаннями перед такими чоломбиськами. «Тепер беру Україну на заміну моїх збитків і втрати людей», – цинічно пожартувала в оточенні довіреників на початку 1793 року¹⁵.

Російсько-прусько-австрійська коаліція поетапно розчахнула почавлений суверенітет поліетнічної центральноєвропейської держави, розшматованої без озирання на зняковілих у ній паладинів. У середині 90-х років XVIII ст. Річ Посполиту було дощенту стерто на географічних картах, протоколь-но анульовано драконівськими щелепами троїстої групи деріїв-союзників, котрі скон-

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

центровано натиснули на руйнівні жорна роз'ятрених загарбницьких апетитів. «Тепер я назавжди росіянин», – анемічно змирився ошуканий і ошелешений «торговичанин № 1» у лецатах безпрецедентних розборів¹⁶.

Лютою лайкою його нещадно вишпетив фольклор:

Ой ти, пане Потоцький, воеводський сину,
Запродав єсь Польщу, Литву й Україну!
Твоя гадка була корольом зістати,
Пішовсь до цариці помочи прохати.
Прийде тот час, прийде і тая година,
Щезнеш, бісе проклятий, і твоя родина!

Ой ти, пане Потоцький,
Воеводський сину,
Запропастив Литву
І всю Україну.
Думка твоя була
Королем зістати
Та й пішов ти до цариці
Помочи шукати...
Прийде суд на тебе
І страшна година –
Візьмуть тебе за лоб,
Як вражого сина.

А ти, графе, ти, Потоцький,
Розпроклятий сину,
Занапастив свою Польщу
Та взяв Україну.
Думав було, на Вкраїні
Щоб королем стати,
Пропадеш ти тепер сам
Та ще й твоя мати!

Гей Потоцький, гей Потоцький,
Гей ти, вражий сину,
Занапастив Литву й Польщу,
Ще й нашу Вкраїну.
Гей Потоцький, гей Потоцький,
Хотів крулем стати
Та й поїхав до цариці
Помочи шукати.

Граф Потоцький, гетьман польський,
ти, превражий сину!
Занапастив ти всю Польщу,
ще й неньку Вкраїну¹⁷.

Парка́ пара

Рідко кому випали дошкульні таврування з настільки пекучим лементом. Тим часом «матінка-государиня», брудними інспіраціями 1772 року стимулювавши вівісекцію потрощеної України, протягом наступної чверті століття мимохіть підштовхнула стрижневу напрямну латентної української

соборності, хоча, звісно, дбала за династичні преференції (нащадки концептуально спиралися на заповіданий нею курс – аж до такого поборника «єдиної і неділимої» Росії, як Микола II, а найрезультативніше зібрав західні землі Йосиф Сталін під середину ХХ ст.). У пісні «Наступала чорна хмара, настала ще й сива...» народні печальники тоскно зрефренували зойк-формулу накинutoї інкорпорації: «Була Польща, була Польща, да й стала Росія» (варіація: «Була Литва, була Польща, та й стала Росія»).

У пастці хитрих обгородок ослизнувся авантажний, але простакуватий багатий, натрапивши на гірке фіаско. Пофортунило в суто особистому: зігріла взаємністю жінка довершеної зовнішності та гіпнотичного шарму Софія (Зофья) Вітт (Віт, де Вітт, де Вітте). Примандрувала вона зі Стамбула (Константинополя), де, нібито, мала прізвище Челіче (Целіце) де Маврокордато (Мавродато) чи Клявоне (Глявоне, Главані).

За розпростореною версією, пращурами вважала ледь не візантійських василевсів, що не зовсім узгоджувалося зі скупими даними її темного походження: батько, розорений у малоазійській провінції Бурса (Бітинія, Віфінія) купець Костянтин, плебейськи попнувся в поліціанти, і по його згину напівсирота, з матір'ю Марією опустившись на турецьке «дно», 1777 року пішла підложницею до польського міністра-інтернунція при Оттоманській Порті Кароля (Карла) Бокампа (Боскампа-Ляскоронського), який і покликав її в Україну.

Іменувалася грекинею, одначе «греками» по Османській імперії позиціонувалися православні різних національностей, отож не виключено, ця «Прегарна Фанаріотка» могла бути «черкескою або грузинкою». Опанувала грецьку грамоту, згодом англійську та французьку, їй не бракувало начитаності та розсудливості. Схоже, саме вона нафантазувала череду перипетій, сюжетною канвою викладених геніальним росіянином Олександром Пушкіним у щемливій трагедії «Бахчисарайський фонтан».

Звання королеви краси носила б гідно без жодних знижок і містифікацій: найчіткіша печать виняткової зваби відбилася на витонченому обличчі. Заворожившись нею,

КОНТЕКСТ

натовпи шпарко тлумились, очманіли в екстазі. Потоцькому вистачило настирливості й засобів одтерти її чоловіка-ветерана Йосипа (з тим шефом піхотного полку, сином кам'янецького фортифікатора Яна де Вітте, вона повинчалася в парафіяльному костюлі подільського села Зіньківці 1779 р.), забезпечивши постраждалому візаві колосальний куш од перескоку на холостякування – компенсацію за скасування мар'яжного статусу львівським судом у 1795–1796 роках¹⁸.

Унікальній грації виявили ласку Станіслав-Август, Фрідріх-Вільгельм II, цісар Йосиф II, французькі зверхники. Залицяючись до Софії, зальотницьки всіляко їй догоджали полководці Іван Салтиков і Григорій Потьомкін – «Великий Гетьман Імператорських Катеринославських та Чорноморських козацьких військ», який наприкінці 1780-х років забажав прихопити дніпрове правобіччя, щоб ослаблену Річ Посполиту врізати до мінімальних округин Литви з Мазовією (двоє цих росіян зброєю відтинали в султана Абдул-Гаміда та його наступника Селіма III межиріччя Південного Бугу й Дністра, що призвело до Ясського миру, взимку з 1791-го на 1792-й рік укладеного Безбородьком)¹⁹.

Утягнута в орбіту російсько-турецької війни 1787–1791 років, зграбна цяця молодиця засадничо потурала перспективному осідкові чорноморських корабелів, де нині обласний град Побужжя. Відповідне витійство чітко викарбовано харківським журналом «Украинский вестник» іще за її життя: «Чи знаєте ви історію Миколаєва? “Його споруджено за велінням князя Потьомкіна”, – скажете ви, таж ви помилилися. Графиня В*[Вітт. – П. У.] спричинила те, що зродився, зріс і розвинувся сей цвіт межі здичавілої природи. Жінка премила з найпрекраснішою душею, з чуйним серцем, з тонким розумом, словом, жінка-геній зуміла привернути серце генія-героя. Єдине її слово, й на диких берегах Інгула виникло місто, а замість убогих рибальських халуп – величезні палати: *Спаськ* і *Богоявленськ*; єдине її слово, й чарівна рука мистецтва вдягла голі скелі та піщані горби у невибагливі гайки та пишні сади, дбайливо

провела світлі джерела; вони гарцювали, стрибали і, подрібнюючись на камінцях, дзюрчанням своїм оживляли мертву пустелю. Ще одне слово сказала премила В*, природа підкорилася й усупереч самій собі посміхнулася...»²⁰.

Пригожій спокусниці Потьомкін-Таврійський під егідою Катерини II (з котрою за щільної конспірації оженився 1774 року і котра під впливом «нічного подружжя» наділила маєтностями протеговану ним Софію) до своєї фатальної години, зустрінутої 1791-го року, викроїв масний шмат полуденного узбережжя з розкутим дикуванням моря та виноґронною смакотю. Нарочито висунув терпеливого рогоносця Вітта у графи та генерал-поручики, а десятилітнього Йосипового сина Яна (Йогана, Жана, Івана) – у гвардійські корнети!

Слід додати, що офіцеру-дитині встелилася стрімка кар'єра із запаморочливими званнями. У кавалергардах Вітт за імператора Павла I зріс до полковника й прийняття до древнього Мальтійського ордену, маючи лише два десятки літ... І, зарахований до Головного штабу, взявся за причаєну місію уповноваженого тет-а-тет доповідати цареві Олександру I. Відправлений 1805 року на прю проти солдатів Наполеона I, рубався кірасиром, поранився в битві попід Аустерліцем, а 1809-го, розвідницьки замаскувавшись бонапартистом, хвацько підпрягся до розгрому австрійської армії наймілітарнішим вождем Франції, який покладався на такого зуха в найделікатніших справах. 1812 року, повернувшись до Тульчина після конфіденційної аудієнції Олександра Павловича, бравий Вітт-молодший рекрутував «Українське кінне військо» – з чотирьох козацьких полків, що протягом завершальних антинаполеонівських кампаній заслужили «на відзнаку у баталіях взірцеве благовоління безсмертної слави нагородженням срібними трубами та литаврами із зображенням ордена святого побідноносця Георгія з написом року, числа й особливих подвигів».

Генерал-майором діставши Воїнський орден 3-го ступеня, Софіїн первісток орудував дивізією кінноти, урядженими в Російській імперії уланами і сформованими

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

на півдні України військовими поселеннями, за відгуком Олександра I – зразковими. 1818 року фігурував свіжоспеченим генерал-лейтенантом, ще за п'ять літ – корпусним командувачем. Начальникував і резервом з трьох корпусів. Був на переможній російсько-турецькій війні 1828–1829 років, інспектором кавалерії та куратором Рішельєвського лицю в Одесі, обвішаним орденами святого апостола Андрія Первозваного, святого рівноапостольного князя Володимира першого класу, святого великого князя Олександра Невського тощо. «Справжнім чарівником» його нарік Микола I за маневри під Вознесенськом, проведені 1837 року із комфортом для самодержця та прибулого почту.

Мало того, що емісаром резидентури Росії негласно попильнував за колегами-французами, він і надалі ініціював підступи – як «новий одеський Іуда». 1825 року накрученим за надмірної ревності агентурним зашморгом у шпигунському ражі інтенсивно ловив членів підпільного товариства дворян-республіканців до врихованих його лазутчиками провокаційних тенет. По повстанні поляків 1830–1831 років, у придушенні якого в авангарді карателів зазнав поранення й винагородився бойовим «Георгієм» другого ступеня, на посту військового губернатора Варшави підхопив естафету аналогічних функцій батька, до 1789 року коменданта Кам'янця-Подільського, потім – Херсона. За табельним щаблем повного генерала одіозний Іван де Вітте наздогнав вітчима – Фелікса, 1797 року прирівняного до цього рангу ²¹.

Плюмаж понад Багном

1792 року отаборившись у Петербурзі, хтива мадам Юзефа не на жарт заартачилася денонсувати відносини, нею самою спаплюжені, опущені до фікції (з одинадцяти її дітей, подекували, хіба троє були спільними з благовірним). Оздоблена орденом святої Катерини, вона здибала непорушну до себе толерантність горезвісної коронованої блудниці, яка тільки цю «штатс-даму» в 1793 і 1794 роках «пожалувала в кавалери». Тікаючи від навислих репресій, Софія аврально намітила рятівний західноєвропейський вояж, чим спекалась

уготованого їй замкнення до черничої келії (інкримінувався злочинний адюльтер).

До середини 1795 року з Потоцьким партикулярно блукала німецькими «теплыми кліматами», бо й він, за дозволеним згори договором дистанційно усунувшись од нерухомого майна, вирішив кисло емігрувати, у психологічній паузі релаксації фарсово симулював невиліковну недугу. Відгалуджений індивідуальний маршрут у неї проліг до Львова (із проміжним перепочинком у Берліні, Познані та маєтку князів Радзивілів «Аркадія», настільки вподобаному, що попросила такий у Криму від Щенсного). Партнер повернувся через Петербург до Тульчина. Зрештою здолавши опір осоружної жони (щойно осінньої хвилини 1796-го летально зсудомило її свавільну покровительку), він реанімував доти паралізовану матримоніальну інтенцію: жваво домігшись од Кам'янецької консисторії жаданого розлучення із соллом'яною вдовою, 28(17) квітня 1798 року перед тульчинським вівтарем став із неув'ядною рутою-пасією Зосею. Йому на той момент перевалило принаймні за 45, вона була молодшою не менше, ніж на шість літ. Восени цього ж 1798-го раптово, унаслідок хірургічного втручання в ускладнену вагітність, пішла з життя Ю. Потоцька ²².

Саме при рубежі XVIII і XIX ст. на Уманщині, по ліквідації в ній пограниччя та входженню з 1797 року до Київської губернії, обабіч кремінного русла тихої річечки Багно, яка неспішно плинула урочищем Кам'янка, живодайним бальзамом придався імпазантний прима-парк «Софіївка» («Софіювка»). Полонений солодкими мріями дідич націлівся нетривіальною брамою відкрити просинь у напнутому «згори» монотонному ранжирі, подарувати вередливій перелесниці екзальтацію, на в'язках бадилля при гранітному горнілі галузистих баур загноздивши візуальну казку й воскресивши ідилічну Аркадію в бур'янових нетрях. Аби приватний едем у лоні України і за млосоного гріхопадіння, «щастям у нещасті», не сплонував перед «найліпшими європейськими садами», його зодчий – відзначений «*Virtuti militari*» мужній воїн-сапер і кмітливий інженер Людвік-Христіан (Людвиг-Христиан)

КОНТЕКСТ

Мецель (Метзель, Матзель, Метцль, Метцель) заповзятливо активізував арсенал необмежених ресурсів: під рукою – вправні натуралісти, напихваті – маса невтомних трударів, на видатки – злива асигнованих грошей, увесь потенціал округи.

Це дозволило, сміливо експериментуючи, селективно висапати цілинну зайвину ендемічної флори і толково прищепити франтівське намисто заморських пелюсток. До речі, з інтродукованих «софіївських» запозичень призначалися популярний зараз в Україні каштан – під завісу ХХ ст. асоційований з поступом елемент київської емблеми, їстівна ліщина «ведмежий горіх», пірамідальна італійська тополя-раїна (відси та з тульчинської шкілки її привізні екземпляри добряче поприкипали до гойних навколишніх ландшафтів) і так звана «біла акація» («псевдоакація», робинія), котра в гречних обіймах Одеси крилато вибрунькувалася невід'ємним атрибутом «чорноморської Пальміри»²³.

Недовго воркували в голубиній злагоді хазяї захватного гульбища. Фліртуючи, пікантна багатодітна господиня знічев'я віддала альковну перевагу баламутному пасинку-парубкові Юрію (Щенсному-Єжі) й по їхніх любощах повила хлопчика Болеслава, кого афектований дідусь у фіналі мусив сприймати за кривне чадо. Колюча рана від образи подвійно впослідженого глави сімейства була нестерпною. Травмований болісним ударом, він упокоївся на смертному одрі навесні 1805 року. Юрій пережив його лише на чотири з половиною роки, провинна краля – на сімнадцять з половиною (після тривалої хвороби навіки спочила восени 1822 р., зі скорботою похована в уманській церкві, а на рубежі 1830–1840-х рр. її домовину перенесено до крипти в Тальне, успадковане дочкою, теж красунею – Ольгою, у шлюбі Нарішкіною).

Після Потоцького-старшого грубий стос паперів знадобився для люстрації його спадщини у Звенигородському, Липовецькому, Уманському повітах Київщини, Балтському, Брацлавському, Вінницькому, Гайсинському, Могилівському повітах Подільської губернії. До переліку втрапили 16 міст і містечок та 429 сіл із 130 249 мешкан-

цями «чоловічої статі», у цьому числі – 57 193 «душ» 155 населених пунктів уманського ключа²⁴.

Хибку вдачу екс-верховоди урвав вибухлий на родинному обійсті віхоть убивчого шоку. Під прощання зі строкатою планидою розгубленим яро гасав ефемерним задзеркаллям Афродити-Венери, полюючи на сліпучого зайчика-пустуна від бешкетника Ероса, та в огуді закопилів губу, охлялістю вкоротив собі віку. Виглядало парафразною ремінісценцією моторошного зигзагу до немощі, яким раніше попід затуляючою Річ Посполиту запоною він заплямованим наразився на політичний крах, у маревній пелені нестями подряпавшись імпровізованою владною вертикаллю. Наосліп зіпсував підтопане реноме й, скандально розклеєний домашньою «смаженою стравою», скуштував амурного глуму. Що страхитливо, його тіло вночі після панахиди в костьолі здибало мерзенну наругу: мародери обікрали небіжчика, поцупили розшитий позументами мундир, драпіжницьки позбавили і галунів, і орденських аксесуарів, і клейнодів²⁵.

Ганьбу неприторенного ренегата жирно підкреслило те, що його син і нащадок Олександр (Александр) усупереч підмоченій фамільній репутації визивно водрузив свічадом над партерною частиною парку біломармуровий пам'ятник Т. Косцюшкови – дерзновенному волелюбцю, харизматичному антиподові затаврованих причетністю до «торговиці» мостивих перекинчиків, відважному керівникові збройної протестації 1794 року, коли гарячі бунтарі-демократи демонстративно повісили на варшавській шибениці портрет Станіслава-Фелікса, трибуналом заочно приреченого за зраду до страти²⁶.

Та було ж раювання, коли по конфузних проваллях у заметілі жарких катаклізмів, ледь не аномальним жестом відігнавши відчай, радістю опромінила заскочену людину іскра божа: лісостепова глушина озонним подихом і розливчастою вологою ненароком покропила сумоту зі сум'яттям, ексклюзивною фітопроцедурою м'яко заломила шал почуттів, у котрих безперервно борсався, й дзвінким салютом бадьоро

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

озвалися веселкові зазиви утнути неповторну чепуристу таїну під гіллястою габою листяної та шпилькової зелені, де студені води химерно видаються кришталем, імлиста мряковина – парчею, дрібненький дощ – бісером, польова тирса – сріблом, осіннє павутиння – єдвабом, снігові кучугури – перламутром, крижана паморозь – коралями, пожухла хвоя – оксамитом, утерті моріжки – смарагдами, зашкарублі отави – гобеленами, глиняне груддя – бурштином, ручайний намул – порцеляною, сухі зірничі – діамантами.

Фанаберійна забаганка старанно сфокусувати в ошатній чаші приборканих сфер фейєрверкову розривку елементів довкілля – на контрасті та сплаві масштабності з камерністю, крихкості з опуклістю, прецизії з розквітом, хаосу з охайністю, цикличності із сумбуром, пропорційності з асиметрією, оголення з декором, осоння з темінню, загадки з одвертістю, журби з пустощами, монолітності з гнучкістю, допотопності з модифікацією, епосу з гламуром – гарантувалася на ділі непохитним тяжінням до накресленого абриса, чаклунською невсипущістю напорскливих опорядників, кореневим підпертям тучних ґрунтів, привітними погодними пасажами.

Парадоксальний підварок

Міцно занурений та ефірно здимлений архітектурно-рослинний ансамбль навіть за фрагментарного вивершення начерків грандіозного плану ефектно напнув просто неба ретельно змонтовану галерею ажурних візерунків і калейдоскопних нашарувань панорамних конструкцій та пейзажних етюдів. За тінястим антуражем деталізованих контурів дерев і кущів – окрилення кольористою палітрою слушно застосованих художніх фарб, живописними бризками крапель солоного житейського океану, приском пристрастей, вивергнутих отверзлою космічною дисперсією симфонічно-оптичних концертів на невтолімі теми співдій абстракції та конкретики, суміші реалій та візій, зіткнення стихії та штуки, балансу оптимізму та песимізму, гармонії духовного та матеріального.

Ентузіазм Станіслава-Фелікса відбило його щире зичення прибульцям:

«Забудь отут про нещастя – прийми щастя віще; якщо ти щасливий, почувайся ще щасливіше!»²⁷. Витканою каймою стилізованих силуетів (переважно на копил античних), ніби віттю витинанок, орнаментовано всю сукупність добірних автохтонів і адаптованих екзотів. Упродовж мереживного кругообігу днів і ночей невичерпний дендрогідрошедевр віртуозно випліскує узорні китиці долин і терас, ущелин і лощин, стромовин і вибалків, загат і струмків, озер і острівців, альтанок і алей, шлюзів і гротів, містків і скульптур, обелісків і ваз, брил і оранжерей, галявин і газонів, трав і крон, водоспадів і водограїв.

За сумлінно вишліфованою поверхнею рафінованих обладунків розкотисто гардує п'янка мелодія бенкетного полонезу, ущерь розчинена у зримій композиції різьблених ліній, площин, об'ємів (предметних укупі з позірними), чим удоволені Потоцькі як головні режисери і провідні актори пінявої інтермедії гучно повиншували бездоганно синтезовану забавку в параметрах іскристо розжевілого куточка романтичної України.

Нагально звів осанну іррегулярному мультимистецькому пікові галантний віршувальник Станіслав Трембецький – улесливець, котрий компліментарно прирівнював Софію до легендарної Зевсової дочки Гелени (Олени) Троянської та славетної єгиптянки Клеопатри. Його хвальне стило на світанку XIX ст. філігранно вигаптувало врочистий панегірик «Софіївка» (1815 р. до зорганізованого у Відні міжнародного конгресу державних провідників надрукований польською мовою з вигравіруваними для ілюстрації рисунками шотландця Вільяма Аллана й французьким тлумаченням поєми Огюстом де Лаґардом де Шамбоні; 1822 – докладно скоментований Адамом Міцкевичем)²⁸.

Не трафаретно заложена поліхромна оаза-писанка осіняє і бентежить, угамовує і зцілює. Її освятили відвідинами колишній Косцюшків секретар Юліан Урсин Немцевич, Іван Котляревський та декабристи²⁹. Притягальною аурую вона заторкнула полум'яні серця Юліуша Словацького й Тараса Шевченка. У ній, за координатами натхнення і наснаги, запашіла пломе-

КОНТЕКСТ

нями красного слова брость перших бардів «української» ліри польської літератури: Северин Гоцинський (Гоцинський), Юзеф-Богдан Залеський, Міхал (Михайло) Грабовський (Грабовський), Олександр і Сильвестр Грози (Грози) – інтелектуали з василіанського (базиліанського) училища при закладеному в Умані за фінансування Ф.-С. Потоцького уніатському монастирі. Їй, ефірній трансляції луни зникнень і пошуку крізь магічне вікно віднайдень, у незбагненому плині невмирущості випало зворушити й інших майстрів пера³⁰.

Нею походжали Олександр I, Микола I, Олександр II та їхні сановиті помічники, у тому числі Петро Вітгенштейн, Олексій Куракін, Михайло Милорадович і Микола Новосильцев (Новосильцов), пізній обранець «найвродливішої жінки Європи». Проникливий експерт цінностей Олександр I визначив «Софіївку» найкращою парковою місциною на континенті. Микола I, секвеструвавши її через участь О. Потоцького в антиурядовому виступі 1830–1831 років, віддав під патронат нікого іншого як де Вітта. Було санкціоновано заміну в ній Косцюшкового монумента на металеву подобу цариці Олександри Федорівни – 1850 року на примітній гірці, теперішній Кавказькій, а «найвищу» екскурсію сюди 1847 року Миколи Павловича ознаменовано пірамідальним чотиригранником із «стереоглавим» орлом (1856). У той період існувала камуфляжна назва «Царіцин сад»³¹.

1813 року, коли навкруги лютувала чума, заїжджий граф Євграф Комаровський акуратно занотував: «Господиня сама нам показувала сей чарівний сад; він розташований у ярузі, а тому алеї влаштовано трьома поверхами; багатство вод дивовижне; при самому в'їзді, на великому ставу, б'є фонтан не нижче Самсона, що в Петергофі; декілька каскадів падають з високих скель, а найчудовішим із усього є підземний канал. Із досить значної відстані на прогулянці в саду його зовсім не видно, бо на поверхні посаджено дерева та зроблено доріжки, тільки видно в деяких місцях душники для постачання світла й повітря до підземного каналу, де ми плавали великим човном.

У кінці каналу влаштовано резервуар, який підключенням насосів наповнюється водою, і човен підіймається до поверхні води у великому ставі; тоді відкриваються ворота і човен входить до того ставу. Сей механізм схожий на влаштований у Вишньому Волочку для підняття барок у каналі. В цьому саду – безліч рідкісних рослин, помітних лишень за найспекотніших кліматів. Тоді трапився в Умані відставний, минулої польської служби, поручик Мецель, зачинатель і фундатор «Софіївки»; він має неабиякі знання з гідравліки». Мемуарист переповів сакраментальний запит, який Людвік Мецель, щойно там опинившись, почув од Потоцького: «Чи не можна перетворити цей яр на гуляння? Хочеться подарувати його моїй дружині й назвати її ім'ям; щоби витрати тебе не зупиняли, я згоден геть усе для цього вжити, тільки б «Софіївка» була з перших садів Європи»³².

Несамовита коловерть буйних витоків обітованого вертограду планетарним фокусом замісила різномасні віхи подоланих у мороці грузьких шляхів до райдужних обріїв невідомих досягнень, у безгомоні й гаморі оковирним гіпербукетом спресувала втіхи та смутки, невдачі й успіхи, компроміси і нонконформізм, зваду та загладу, зраду й розраду... Снобам, схильним дослухатися скепсису, що, буцімто, в уманському саду «немає нічого надзвичайного», століття тому «український європеець» і російський письменник Василь Горленко акцентовано відрубав: «У ньому “надзвичайно” все»³³.

Наразі периферійна «Софіївка» яскраво зоріє фондовою цінністю України та світу, національною реліквією з базовою статуєю глобалізму. Є природною виставою, туристичною вітриною, естетичним еталоном, культурним камертоном, нетлінною улоговиною вузлового контрапункту забуття й безсмертя, еманациєю пам'яті, заповідною цяточкою нестухлої давнини, ротаційною експозицією із легітимним подувом осучаснення, ботанічною мозаїкою, екологічною криївкою, розважальним атракціоном, рекреаційною зоною, перлиною предозвілля, елегантним прихистком, емоційною нішею, виталищем муз, артистичним магнітом, енергетичним конденсатом, огнищем осві-

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЙКИ»

ти, навчальною амальгамою, науковим надбанням, одритою криницею синкретичних скарбів, перманентним торжеством креативності, простуванням займистого конгломерату геопластики елітного рівня не те що від учора до завтра – від позавчора до післязавтра.

З неї постійно випліскуються протуберанці рецепцій і рефлексій – ретроспективні акорди в резонансному люстрі свіжого протягу до набуття та майбуття. Й елегантно спалахують полісками фактурної імітації безперервної течії миттєвостей незмірним усесвітом, де нескінченною ринвою сьогодення манливо прозирає й безупинно всотує та розкручує корпускули знань і уявлень галактична інноваційна повільність. Історія раритетної виїмки утверджується чіпкою локальною скалкою субстанції людських злетів та слабкостей у турбулентності й заданості спілкування, у якому кожен утворює транзит од захланної минувшини до невідпорної прийдешності.

¹ Jul. B. [Bartoszewicz J.] Targowicka konfederacja // Encyklopedia powszechna. – Warszawa, 1867. – Т. 24. – С. 959–961; Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. – Kraków–Warszawa, 1897. – Т. 1. – С. 247; Тимошук В. В. Тарговицкая конфедерация // Русская старина. – 1904. – № 9. – С. 533; Ефименко А. Я. Южная Русь. – С.Пб., 1905. – Т. 1. – С. 120–143; Маркіна В. О. Про грошову і відробітну ренти на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1959. – № 2. – С. 38; Маркіна В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (Социально-экономическое развитие). – К., 1961. – С. 41; Łojek J. Dzieje zdraycy. – Katowice, 1988. – С. 65–70, 130–143; Кривошея І. І., Кривошея В. В. Дворянство Уманщини в кінці XVIII – першій третині XIX ст. // Кривошея І. І., Кривошея В. В., Близнюк І. В. Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). – К., 1998. – С. 38, 58; Лобко О. Еволюція маєткового комплексу графів Потоцьких (герб Пилява) у Правобережній Україні 1830–1917 рр. // Дух і Літера. – К., 2008. – № 20. – С. 13–37. На землях Потоцьких Уманщина 1768 року налічувала 8 міст і 173 села, а 1794 року, з укрупненням богопільським ключем, – 9 міст і містечок, 264 села (Serczyk W. Włość humańska w drugiej połowie XVIII wieku // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace historyczne. – 1961. – Z. 5. – С. 75, 76). Див. енциклопедичні нариси: Rostworowski E. Potocki Stanisław Szczęśny (Feliński) // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985. – Т. 28/2. – С. 183–202; Колесник В.

Відомі поляки в історії Вінниччини. – Вінниця, 2007. – С. 559–574.

² Бантыш-Каменский Д. Н. Историческое собрание списков кавалерам четырех российских императорских орденов. – М., 1814. – С. 122, 123, 251; Записки Хршонщевского (1770–1820) // Русский архив. – 1874. – № 1. – Ст. 902–908, 925–929; Рассказы о польской старине: Записки XVIII века Яна Дуклана Охотского / С рукописей, после него оставшихся, переписанные и изданные И. Крашевским. – С.Пб., 1874. – Т. 1. – С. 86; Łojek J. Dzieje pięknego Bitynki: Opowieść o życiu Zofii Wittowej-Potockiej (1760–1822). – Warszawa, 1972. – С. 166–181; Зінько Ю. А., Франчук О. І. Культурно-просвітницька діяльність Потоцьких на Східному Поділлі // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». – Х., 1997. – Ч. 1. – С. 163; Rabowicz E. Potocka z Komorowskich Gertruda // Polski... – 1983. – Т. 27/4. – С. 738–740; Rostworowski E. Op. cit. – С. 184–187.

³ Малаков Д. В. По Брацлавщине. – М., 1982. – С. 142–147; Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. – С. 559–566; Савченко В. А. Україна масонська. – К., 2008. – С. 77, 78, 80.

⁴ Записки Хршонщевского... – Ст. 921–948; Рассказы... – С. 121, 122; Императрица Екатерина II и кн. Потемкин: Подлинная переписка // Русская старина. – 1876. – № 9. – С. 27; Костомаров Н. И. Последние годы Речи Посполитой. – С.Пб., 1886. – Кн. 1. – С. 165–168, 193, 210, 236, 298; Ограбление гр. Станислава Потоцкого 1780 г. под Киевом // Киевская старина. – 1903. – № 11. – С. 64–66; Грабеньский Влад. История польского народа. – С.Пб., 1910. – С. 253, 317–327; Łojek J. Dzieje pięknego...; Малаков Д. В. По Брацлавщине. – С. 143; Стрельникова Л. А. Тульчинські «ельзевіри» // Книжник. – 1991. – № 5. – С. 29; Косенко І. С., Храбан Г. Ю., Мітін В. В., Гарбуз В. Ф. Дендрологічний парк Софіївка. – К., 1996. – С. 85, 86; Гісцова Л., Шовковий Д. Тульчинська лінія Потоцьких у документах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ // Історія України. – 1997. – № 18. – С. 7; Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. – С. 561–564. Пор.: Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. – К., 1978. – С. 22, 179. Спробам Потоцьких заперечити легітимність емансипації тульчинців присвячено: Шамрай С. В. Боротьба тульчинських міщан з графами Потоцькими (1797–1837) // Науковий збірник за рік 1929: Записки історичної секції Української Академії наук. – К., 1929. – Т. 32. – С. 115–135.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК), ф. 229, оп. 1, спр. 164, арк. 33–33 зв.; там само, спр. 314, арк. 3–3 зв.; Скальковский А. А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии: 1733–1768. – О., 1845. – С. 25–30, 39–44; Записки Хршонщевского... – Ст. 922, 923 (переклад наведених фраз із російської – П. У.); Миклашевский И. Н. Очерки из истории сельскохозяйственного образования в России. – С.Пб., 1893. – С. 4; Заграничний П. О., Комарницький М. Ф., Храбан Г. Ю., Шевчук С. Г. Умань // Історія міст і сіл УРСР: Черкаська область. – К., 1972. – С. 549;

КОНТЕКСТ

Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1. – С. 417, 418; Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ 1713–1776. – К., 1994. – С. 140. Див. іще: *Bar A. Chrzęszczewski Antoni Robert Felicjan // Polski... – Kraków, 1937. – Т. 3. – S. 477; Chrzęszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna. – Wrocław, 1976.* Франциск-Салезій (Франц Салезі) Потоцький тримав 2000-шабельне уманське козацтво і витяв Умань Брацлавського воеводства «найкращим містом західної України» (Историческое обозрение городов Киевской губернии с их окрестностями // Киевские губернские ведомости. – 1846. – 28.VI), з його фортеці старший сотник надвірної міліції Іван Гонта 1768 року обернувся гайдамацьким отаманом, першорядним персонажем «уманської різанини» (*Костомаров Н. И. История казачества в памятниках южно-русского народного песенного творчества // Русская мысль. – 1880. – № 7. – С. 45–54; Ефименко А. Я. Южная Русь. – С. 105–110; Антонович В. Б. Моя сповідь. – К., 1995. – С. 197–218, 763; Максимович М. О. Вибрані твори. – К., 2004. – С. 324–335*). Див. також: *Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Д., 1994 (те саме, 2003). – С. 175, 176, 434, 435* (переклад зі: *Скальковский А. А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: На основании подлинных документов Запорожского Сечевого Архива. – 3-е изд. – О., 1885–1886*), однак у цьому виданні заводієм Торговицької конфедерації 1792 року потрактовано Франциска-Салезія Потоцького, а він помер за два десятиліття перед нею. «Станіслава Щенсного (Фелікса)», також переплутавши імена батька й сина, Аполлон Скальковський зарахував до «істинних ватажків» Барської конфедерації (*Скальковский А. А. Наезды... – С. 62–64, 83–103, 123, 124*). Не випадково, власник журналу «Киевская старина» Феофан Лебединцев, публікуючи з теки Скальковського звернені до Потоцького кпини, уточнив, що вони стосуються не «Салезія Потоцького, сучасника «Коліївщини», а «Фелікса Потоцького, учасника Торговицької конфедерації 1792 р.» (Коливищина в песнях // Киевская старина. – 1882. – № 9. – С. 583). Тривалу утилізацію проросійських настроїв цього краю Катерина II спресувала поділами Речі Посполитої 1772–1795 років. «...Старої гайдамацької Умані не зосталось і сліду – всю її під час різанини знищила страшна пожежа», – констатував 1901 року допитливий Василь Горленко, зауваживши, що віднова розпочалася «лише на початку ХІХ століття» (Киевщина: Памяти Шевченка // Слово і час. – 1993. – № 1. – С. 17). На єврейському цвинтарі уманської гори Турок 1810 року поховано цадика Нахмана Брацлавського (там – хасидська святиня). Про цього ребе («раббі»): *Баніт А., Зарубинський О. Нахман Брацлавський і брацлавські хасиди // Людина і світ. – 1994. – № 7. – С. 31, 32; Еленський В. Є. Брацлавські хасиди // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 1. – С. 373.*

⁶ *Костомаров Н. И. Последние годы... – С. 167; Ефименко А. Я. Южная Русь. – С. 131.* Пор.: «Історія родини Потоцьких тісно сплелася історією України»

(*Грушевський М. С. Андрій Потоцький про українські відносини з р. 1659 // Діло. – 1908. – 26[13].06*); «Історія родини Потоцьких тісно сплелася з історією України» (*Грушевський М. С. Твори: У 50 т. – Л., 2005. – Т. 3. – С. 55*).

⁷ *Костомаров Н. И. Последние годы... – С. 197, 198; там само. – Т. 2. – С. 107, 108; Артамонов Н. Н. Потоцкий, граф Станислав-Феликс // Русский биографический словарь. – С.Пб., 1905. – С. 709–711; Łojek J. Ku naprawie Rzeczypospolitej: Konstytucja 3 Maja. – Warszawa, 1988. – S. 149–161.*

⁸ *Potocka (Józefa Amalia z Mniszchów) // Encyklopedia Powszechna. – 1865. – Т. 21. – S. 427; Potoccy // Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda. – Warszawa, 1884. – Т. 9. – S. 343; Czeppa M. Potocka z Mniszchów Józefina Amelia // Polski... – 1983. – Т. 27/4. – S. 740–742; Лопатин В. С. Примечания // Екатерина II и Г. А. Потемкин: Личная переписка 1769–1791. – М., 1997. – С. 863, 864; Миранда Ф. Путешествие по Российской империи. – М., 2001. – С. 105–133; Сухарева О. В. Кто был кто в России от Петра I до Павла I. – М., 2005. – С. 408, 409; Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. – С. 518–521, 561, 566. Щодо проєктованої Потоцьким «Конституції»: *Аніпяркоу В. Палітыка цэнтралізму і праблемы федэратыўных адносін у Рэчы Паспалітай (1790–1793 гг.) // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть: Історія. Сьогодення. Майбутня перспектива. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 68; Лоек Є. Історія прекрасної бітнки. – К., 2005. – С. 196; Савченко В. А. Україна масонська. – С. 78; Rostworowski E. Op. cit. – S. 192–197.**

⁹ *Ефименко А. Я. Южная Русь. – С. 143, 144.*

¹⁰ *Дела Польши // Сборник Императорского Русского исторического общества. – С.Пб., 1885. – Т. 47. – С. 314–317* (переклад французькомовного листа. – П. У.)

¹¹ *Niemcewicz J. U. Pamiętniki czasów moich. – Lipsk, 1868. – S. 149; Rostworowski E. Op. cit. – S. 195, 196; Łojek J. Ku naprawie... – S. 183–187.* Пор.: *Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины Великой. – М., 2002. – С. 686–699; Стегний П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II: 1772. 1793. 1795. – М., 2002. – С. 262–271, 592–595.*

¹² *Pamiętniki Jana Dyklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego. – Wilno, 1857. – Т. 4. – S. 130–133* (переклад із польської – П. У.). Пор.: *Рассказы... – Т. 2. – С. 200–202.* Про Т. Косцюшка спеціально: *Усенко П. Г. Косцюшко (Kościuszko, Костюшко) Тадей // Энциклопедія історії України. – К., 2008. – Т. 5. – С. 231–233.*

¹³ *Дела... – С. 455–461.*

¹⁴ *Там само. – С. 475; Костомаров Н. И. Последние годы... – Т. 1. – С. 256, 257, 547, 548; там само. – Т. 2. – С. 67–249; Smoleński W. Konfederacja targowicka. – Kraków, 1903. – S. 422; Тимошук В. В. Тарговицкая конфедерация. – 1905. – № 2. – С. 360, 361; Kieniewicz S. Historia Polski: 1795–1918. – Warszawa, 1980. – S. 22; Моścicki H. Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi: 1772–1800. – Wilno, s. a. – Т. 1. – S. 93, 94; Łojek J. Ku naprawie... – S. 188; Похлебкин В. В.*

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах IX–XX вв. – М., 1995. – Вып. 2. – Кн. 1. – С. 498, 499.

¹⁵Из бумаг князя Потемкина-Таврического // Русский архив. – 1865. – № 1. – Ст. 78; Памятные записки А. В. Храповицкого, статс-секретаря Императрицы Екатерины Второй. – М., 1990. – С. 283.

¹⁶ *Стегний П. В.* Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. – С. 284–291, 429–455, 601–608. О. Безбородко змалював мімікрію Потоцького по невдачі розбурханого 1794 року Тадеєм Косцюшком повстання Речі Посполитої: «Він сприймає повалення Косцюшка та здобуття Варшави [Олександром Суворовим, якому за це цариця надала фельдмаршальський жезл, – П. У.] кінцем усього й бачить отут кінець і свого громадянства в Польщі, визнаючи, що йому не сором залишитися росіянином» (Собственноручное письмо князя Безбородки к Н. В. Репнину, 25 ноября 1794 г. // Сборник Императорского Русского исторического общества. – С.Пб., 1875. – Т. 16. – С. 61). Колінопреклонений «Щенский» 1795 року поспішив сповістити Катерину II: «Сцени жорстокості в Польщі переконали мене, що я не повинен мати іншої Вітчизни, крім царства Вашої імператорської величності» (цит. за: *Łojek J.* Dzieje rięknej... – S. 212).

¹⁷Потоцкий // Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. – М., 1878. – Ч. 1. – С. 26, 27; Ох, тяжко козакові в неволі сидіти // Українські народні думи та історичні пісні. – К., 1955. – С. 196; Зібралися всі бурлаки // там само. – С. 192; Історичні пісні. – К., 1961. – С. 569, 570; Українські думи та історичні пісні. – К., 1990. – С. 168, 169. Пор.: *Kolberg O.* Wołyń: obrzędy, melodye, pieśni. – Kraków, 1907. – S. 346, 347; Козацькі пісні. – К., 1969. – С. 291, 292; Історичні пісні. – К., 1971. – С. 147, 148. «Думу люду, що клене Потоцького,» згадав Юліуш Словацький (*Słowacki J.* Dzieła. – Lwów, 1909. – Т. 10. – S. 436). Ерозія настільки підточувала історичну свідомість наступних поколінь, що докотилося до суцільного абсурду «наукового апарату» пісенних збірників, чиїми масовими накладами розтиражовано кумедні судження, туманом пущені провідними фольклористами: «Потоцький – великий польський магнат, граф Станіслав Понятовський», «Потоцький – тут збірне прізвище великих магнатів, зокрема графів Потоцьких, які володіли на Правобережжі України і в Галичині сотнями сіл і десятками міст та містечок» (Примітки // Українські народні... – С. 596), «Потоцький у пісні – це, очевидно, Станіслав Понятовський, польський магнат, який був польським королем з 1764 по 1795 р.» (*Березовський І. П., Хоменко В. Г.*) Коментарі // Історичні пісні. – К., 1961. – С. 999), «Потоцький – це очевидно Станіслав Понятовський, який був польським королем з 1764 по 1795 р.» (*Хоменко В. Г.* Примітки // Історичні пісні. – К., 1971. – С. 300), «Потоцький – польський магнат Станіслав Понятовський, з 1764 по 1795 р. був польським королем» (*Таланчук О. М.* Примітки // Українські думи та історичні пісні. – К., 1990. – С. 230).

Тепер – не менш курйозний уривок:

«С. Щ. Потоцький як маршал Торговицької конфе-

дерації сприяв другому розподілу Польщі і втраті нею державності, у польських патріотів заслужив загальну ненависть і презирство. Це виявилось і в поширенні чуток, що на відкритті «Софіївки», коли гості веселилися, почулася пісня з куців, яку співав український кріпак:

*Ой, пане Потоцький, воєводський сину,
Запродав ти Польщу, Литву й Україну,
Думка в тебе була королем стати,
Пішов же ти до цариці помочи шукати...*

Кріпака схопили. Пісня існувала в кількох варіантах. Один із них був опублікований студентом Київського університету Б. Познанським, польським шляхтичем, як українська народна пісня. Але вона не могла виходити від українського народу, який віками боровся проти польсько-шляхетського поневолення. Виявом цієї боротьби було і повстання селян 1768 року, в якому активну участь брала Уманщина. Навіщо українському народу декорати Потоцькому, коли він сприяв возз'єднанню Правобережної України з Росією? Це лише підробка польською шляхтою української народної пісні, яких тоді було немало» (*Косенко І. С., Храбан Г. Ю., Митін В. В., Гарбуз В. Ф.* Дендрологічний парк «Софіївка». – С. 92, 93). Російською мовою завершальне речення цих авторів – кострубатіше: «Это всего лишь подделка польской шляхты украинской народной песни, каких тогда было немало» (*Косенко И. С., Храбан Г. Е., Митин В. В., Гарбуз В. Ф.* Дендрологический парк «Софиевка». – К., 1990. – С. 48).

Годі серйозно спинятися на категоричності, якою просякнуто інтерпретацію наведеного курсивом чотиррядкового звернення, неначе брудної фальшивки. «Киевская старина» ще в перший рік свого існування (1882) поширила отримані від А. Скальковського строфи:

Ой ти пане Потоцький
Воєводський сину,
Запропастив Литву
І всю Україну.

Думка твоя була –
Королем зістати,
Тай пішов до цариці
Помощі шукати.

А Бог, що з неба
Високо видить,
І за твою невірність
Вже тобі не звидить.

Прийде суд на тебе
І страшна година;
Візьмуть тебе за лоб,
Як вражого сина

(Колиивщина в песнях. – С. 589).

Що ж до уродженця сіверського міста Стародуб, випускника білоцерківської гімназії, етнографу-ентузіаста Бориса Познанського (1841–1906), то він, за законом православний, поміж «поляків особливого українського кольору» почувався по-суті українцем. Вихований «найближче до челяді та до сільської української людності, переймаючись її світоглядом», ра-

КОНТЕКСТ

зом із такими шляхтичами як Володимир Антонович і Тадей Рильський склав у Києві студентський гурток «хлопоманів» (за жандармською лексикою – «партію, означену хохломанською»), визнавши споріднення з більшістю місцевого люду. Б. Познанський входив до кола україномовних викладачів недільних шкіл, на початку 1860-х років дописував до засадничого петербурзького місячника «Основа». Через нестатки змушений покинути власне навчання після трьох курсів університету Святого Володимира, навесні 1861 року писарював і управляв економією в с. Дударі Канівського повіту Київської губернії, оженився на селянці. Подвижницьки збуджував свідомість сплюндрованого соціуму від Північного Кавказу по Карпати, був арештований за приналежність до «товариства малоросів під назвою «Українська громада»», по двомісячному ув'язненні у Прозоровській вежі Київської фортеці звіддав заслання й, попри репресії, до останку (за В. Антоновичем) не цурався народолюбства (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 801, спр. 91, арк. 1–15; *П-ский Б. [Познанский Б. С.]* Воспоминание из недавнего прошлого // Киевская старина. – 1885. – № 2. – С. 241; *Познанский Б. С.* Воспоминания. – М., 1913. – С. 3–6, 62; *Токаревский М.* Два письма // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 85–87; *Токаревский М.* К истории возникновения «Воспоминаний» Б. С. Познанского // там само. – № 3. – С. 58–68; *Міяковський В. В.* Б. С. Познанський: Народник 60-х років // Україна. – 1926. – Кн. 1. – С. 72–93; *Антонович В. Б.* Твори. – К., 1932. – Т. 1. – С. 53–55, 85–88; *Лисенко М. В.* Листи. – К., 1964. – С. 219, 220; *Крип'якевич І. П.* Історія України. – Л., 1990. – С. 271, 367, 368; *Герасценко Т. С., Залізька Н. М.* Б. С. Познанський на Канівщині // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України»: Тези доповідей та повідомлень. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 610–611; *Мицюк О.* Українські хлопомани // Хроніка-2000. – К., 2002. – Вип. 51–52. – С. 113–168; *Палієнко М. Г.* «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2005. – С. 14, 48, 309, 310. Пор.: *Марахов Г. І.* Познанський // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1971. – Т. 3. – С. 402).

Ось що згадував 44-річний Познанський, давним-давно не студент університету:

«Припоминаем слышанный нами такой рассказ:

Г. Умань в конце прошлого и в начале настоящего столетия был одним из более видных центров местной шляхетско-польской жизни. Пышный двор богатого магната Феликса (Szczęsny) Потоцкого, несколько урочных ярмарок, имевших большое значение для возникавших тогда торговых отношений южного взморья, Одессы, с плодородными Подолией и Украиной, наконец знаменитая в то время базилианская коллегия, служившая местом воспитания шляхетской молодежи, – все это в совокупности придавало большое значение воздвигнувшейся после гайдамацкого погрому Умани. Всегда там было много панов и все они так или иначе жались ко двору

Потоцкого, как одного из виднейших в то время представителей недавно прекращенной самостоятельности польской в том крае. Последнего короля польского Станислава-Августа Понятовского уже не было в живых. Магнаты были еще только более или менее сильными, смотря по требованию дипломатии, столпами польщины в крае. Устаревший поэт Трембецкий, утративший в умершем короле сильного мецената, проживал в то время при дворе Потоцкого. День св. апостола Петра и Павла был особенно торжественным днем в г. Умани. В этот день обыкновенно совершался торжественный публичный акт в базилианской коллегии, чем, разумеется, вызывался большой съезд шляхты за учащеюся молодежью и также ради урочной в тот день ярмарки. После акта все, что могло из съехавшейся шляхты, бывало в гостях во дворце Потоцкого и в его заново отделанном, в честь жены Софии, роскошном саду Софиевке, что ныне Царицын сад.

В один из таких съездов, в большом собрании высокородных гостей пана Потоцкого, Трембецкий вздумал прочесть новосочиненную им в честь своего мецената-хозяина поэму, в коей описывались прелести Софиевки и доблести ее владельца и творца. Самое чтение происходило в одной из роскошных беседок-колоннад сада. Разумеется, все присутствующие подобострастно, с одобряющими минами, слушали декламацию льстеца-поэта. Сам восхваляемый в пышных выражениях соленизонт пышился, вслушиваясь в цитаты его, может быть, и неизвестных и мало ценимых им самим доблестей, таял от удовольствия. Кончил наконец поэт, тишина собрания, не успевшего еще высказать своего одобрения, доказывала степень восхищения слушателей. И вдруг в этой тишине из ближайшей клумбы цветов раздается заунывная песня поливающего цветы садовника-украинца:

Ой ты Потоцький, воеводський суну!

Запропастыв Польшу и всю Украину.

Думка в тебе була, щоб королем стати –

Пишов-же ты до царицы милости прохаты.

Представьте себе физиономии гостей-шляхты, которой так резко припоминает простой *хлоп* общеизвестную прикосновенность рода Потоцких к разделу Польши! Представьте себе положение высоко парившего поэта, и наконец, и самого превознесенного чуть не до небес за одну минуту перед тем пана Потоцкого! «*Хлопа*» сейчас же схватили, но он отвечал, что петая им песня общеизвестна, – тем заканчивался слышанный нами рассказ.

Из этого окончания рассказа явствует, что и тогда *схватывали* за песню, за провозглашение не нравящегося, но что народное творчество жило в политической жизни края и не оминало совершающихся событий. Но как ни схватывали, как ни давили живое слово народного творчества, а оно все таки сохранилось в народе и по наше время, как тлеющая искра в золе, как со-

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

хранились в стрехах українських хат, загатах і омшаниках козацькі давні *спысы*, добыті з-під спуда в 1863 году. Когда по ходу событий в 1861 году для украинца лях-пан перестал быть подавляющею его симпатии и идеалы грозою, тогда стали из-под спуда народной памяти выдвигаться на свет Божий старинные песни и сказания. Но на них, как на запряганных *спысах* ржавчина, видна была сила подавления в течении долгого времени исторических преданий народа. Сплошь и рядом эти добытые песни, сохранив всю поэзию и красу народного творчества, оказывались потерявшими свою определенность, точность передаваемого факта. Так древние монеты со стертыми надписями представляют собою цену металла, иногда приблизительно эпоху их генезиса, национальное происхождение, но не дают возможности более точной детерминации их.

Я жил в это время добывания из-под спуда старых песен и преданий в среде народа и по мере сил записывал эти ценности народной поэзии. Помню, с какою осмотрительностью пели и восстанавливали в своей памяти украинцы исторические свои песни в первые после 1861 года. Нужно было внушить к себе доверие, нужно было стать вполне безопасным в глазах украинца, чтобы удостоиться послушать эти песни. Исковерканные, не полные, затертые в памяти отрывки, но все таки это были исторические песни» (*Познанский Б. С.* Две старые украинские песни и по поводу их // Киевская старина. – 1885. – № 10. – С. 224–226).

Ця стаття набула розголосу, як і попередня діяльність її маститого автора. «Ім'я Ваше ще від часів "Основи" добре пам'ятне нам, Галичанам, а й недавна праця Ваша в "Кіевской Старинѣ" показала нам довідно, якого щирого патріота і світлого робітника має в Вас Україна», – так вітав його 1886 року Іван Франко «від людей хоч і молодшої генерації, але вміючих цінити кожне щире та розумне слово, кожне праведне змагань» (*Франко І.* Листи до Б. Познанського // Радянське літературознавство. – К., 1957. – № 19. – С. 126, 127), а після на шпальтах львівського часопису «Зоря» умістив матеріали Познанського «Весна в українському селі», «Великодній тиждень в українському селі», «Чумаки»...

Значно раніше «Основа» рядками «старовинного народного роману» подала в українсько-російській транскрипції варіант «відомої на Україні пісні», котрий за тональністю мало чим одмінний від перелічених докорів:

Ти, пане Потоцький,
Еретичий сину!
Занапастив Польщу, Литву
И всю Україну.
Була твоя думка,
Щоб королем стати...

(*Ревякин П.* Сближения и следы: Баба Прокопчиха (На охоте) // Основа. – 1862. – № 2. – С. 54, 56).

Цікаво, наскільки оповідь Б. Познанського нагадує передньо надрукований польськомовний твір

Лук'яна (Люціана) Семенського (Семенського) «Сади і поети», де представлено рядки:

Ой ти, пане Потоцький, воеводський сину!
Запродав есь.....!
Гадка твоя була корольом зістати,
Пішов есь до.....,
Прийде той час, прийде і тоя година,
Згинеш песий сину і твоя родина!

(*Siemieński L.* Ogrody i poeci // Ziewonia. – Praga, 1838. – S. 40; *tenże.* Dzieła. – Warszawa, 1881. – Т. 6. – S. 74–76). Про посилання польських літераторів на цю пісню: *Курчів Р. Ф.* Український фольклор у польській літературі (період романтизму). – К., 1971. – С. 241; *Курчів Р. Ф.* Українська пісня в польських альманахах // Хроніка – 2000. – К., 2009. – Вип. 80. – С. 477–480.

¹⁸ *Иващенко В.* Исторический очерк Умани и царицына сада (Софиевки). – К., 1895. – С. 25–29; Русские портреты XVIII и XIX столетий / Издание великого князя Николая Михайловича. – С.Пб., 1905. – Т. 1. – Л. 72; *там само.* – Т. 2. – Л. 28; *Валишевский К.* Вокруг трона. – М., 1909. – С. 73; *Niemcewicz J. U.* Op. cit. – S. 61; *Dr. Antoni J.[Rolle J. A.]* Wybór pism. – Kraków [1966.] – Т. 1. – S. 147–166; *Łojek J.* Dzieje pięknej... – S. 34, 228–259; *Малаков Д. В.* По Брацлавщине. – С. 143, 144; *Wołoszyński R. M.* Potocka 1. v. Vittowa Zofia // Polski... – 1983. – Т. 27/4. – S. 744–747; *Магидс В.* Пастель // Наше наследие. – 1988. – № 3. – С. 132; *Стрельникова Л. А.* Тульчинські...; *Кривошея І. І., Кривошея В. В.* Дворянство Уманщини. – С. 48; Русские портреты XVIII и XIX века / Издание великого князя Николая Михайловича Романова. – М., 1999. – С. 288, 289; *Кривошея І. І.* Демагнатерізація уманських маєтків магнатів Потоцьких (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 58; *Косенко І. С.* Третє століття славетного парку // Хроніка-2000. – К., 2001. – Вип. 41–42. – С. 507, 508, 510, 511; *Завальнюк О. М., Комарницький О. Б.* Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 28–31; *Колесник В.* Відомі поляки... – С. 513–515, 275; *Фадеева Т. М.* Две Софии и Пушкин. – Симф., 2008. – С. 111–206. «За все своє життя я не бачив жінки, вродливішої за неї», – свідчив Ю. У. Немцевич (*Łojek J.* Dzieje pięknej... – S. 85). Звісно, вона ніколи не була «рабинею з далекої Греції» (див. таке в анонімному «врізі» до публікації: *Суровцова Н. В.* Галантний вік // Радянська жінка. – 1990. – № 12. – С. 10).

¹⁹ Катерина II і Г. А. Потемкін... – С. 394–397; *Лопатин В. С.* Примечания. – С. 893, 901; *Завальнюк О. М., Комарницький О. Б.* Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського... – С. 32, 33.

²⁰ *Левицкий Н.* Отрывки из путевых записок // Украинский вестник. – 1818. – № 8. – С. 210, 211. Зі спомену про війну 1787–1791 років: «Подєйкували, що повільній облозі Хотина та ще більш як дев'ятиденному зволіканню була причиною дружина кам'янець-подільського польського коменданта Вітта (котра потім була за графом Потоцьким), в яку граф Салтиков був закоханим і яка часто приїздила до табору; вона була гречанка, сестра її була заміжня

КОНТЕКСТ

за хотинським пашею, через що граф, на її прохання, спрямовував парламентаря з листами від пані Вітт до сестри, а від тієї отримував на них відповіді» (*Энгельгардт Л. Н.* Записки. – М., 1997. – С. 70). Пор.: «...Князь Григорій Олександрович Потьомкін... куртизанів з племінницями своїми та вродженою грекинею, колишньою пралею в Константинополі, потім польської служби генерала графа Вітта дружиною, потім купленою у Вітта в дружини собі графом Потоцьким і, зрештою, такою, що бачила біля своїх ніг обожнювачами своїми імператора Йосипа, короля прусського, спадкоємця Фрідріха II, Верженна – першого міністра у Франції за царювання короля-коваля Людовіка XVI, шведського короля Густава; будучи вже похилого віку, графиня Потоцька була предметом уваги навіть Олександра Павловича» (*Тургенев А. М.* Записки // Г. А. Потемкин: От вахмистра до фельдмаршала. – С.Пб., 2002. – С. 203); «Потьомкін сипав перед нею найвишуканіші люб'язності. Так, одного разу, воліючи подарувати їй кашемірову шаль украй високої ціни, він учинив свято, на якому було до 200 дам, а після обіду влаштував лотерею й отак, що кожній дісталось по шалі, а найкраща з шалей випала на долю найвродливішої з дам» (*С. Т.* Госпожа Виже-Лебрен в России // Древняя и новая Россия. – 1876. – № 10. – С. 193); «Аби піднести їй коштовну шаль, він улаштував свято, на яке було запрошено двісті дам. Усім їм було запропоновано тягти лотерейні білети, котрі були з виграшами, що становили кашемірові шалі рівної вартості» (*Валишевский К.* Вокруг трона. – С. 57).

²¹ *Ушаков Н. И.* Воспоминание об Андрее Яковлевиче Стороженке // Русский архив. – 1873. – № 9. – Ст. 1725–1728; *В. Я. [Ястребов В. Н.]* Письма графа Аракчеева к Г. И. Лисаневичу (1817–1820) // Киевская старина. – 1884. – № 12. – С. 678; *Мурзакевич Н. Н.* Записки // Русская старина. – 1887. – № 2. – С. 286, 287, 295–298; Письмо кн. Багратиона Барклаю-де-Толли об отставном полковнике графе Витте // *там само.* – 1901. – № 7. – С. 187, 188; *Шильдер Н. К.* Император Николай Первый. – С.Пб., 1903. – Т. 1. – С. 526; *Чулков Н.* Граф Иван Осипович Витт // Сборник биографий кавалергардов. – С.Пб., 1904. – Т. 2. – С. 448–458; *Павловский И. Ф.* Малороссийское козацье ополчение в 1812 году по архивным данным. – К., 1906. – С. 3; Россия: Полное географическое описание нашего отечества. – С.Пб., 1910. – Т. 14. – С. 760; Военная галерея 1812 года. – С.Пб., 1912. – С. 42–43; *Сірополько С.* Українська кінно-козацька дивізія в Наполеонівських війнах 1812–1813 рр. // Табор. – 1930. – Ч. 28/29. – С. 81–93; *Вигель Ф. Ф.* Записки. – М., 1928. – Т. 2. – С. 299–301; Рукою Пушкина. – М.-Ленинград, 1935. – С. 188–196; *Wasylewski S.* Karolina Sobańska i jej otoczenie // Nowe Widnokręgi. – 1941. – № 2. – С. 70–77; *Мицкевич А.* Собрание сочинений. – М., 1954. – Т. 4. – С. 386–388; *Яшин М.* «Итак я жил тогда в Одессе...» // Нева. – 1977. – № 2. – С. 120–143; *Эйдельман Н. Я.* Пушкин и декабристы. – М., 1979. – С. 381–394; *Глинка В. М.* Пушкин и Военная галерея Зимнего дворца. – М., 1988. – С. 134–136; *Троцкий И. М.* III Отделение при Николае I. Жизнь

Шервуда-Верного. – Ленинград, 1990. – С. 117–121; *Керсновский А. А.* История русской армии. – М., 1993. – Т. 2. – С. 24–27, 307; *Сидорова М. В., Безотосный В. М.* Записка К. Ф. Толля 1831 г. // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв. – М., 1995. – Вып. 6. – С. 100, 103; *Безотосный В. М.* Витт // *там само.* – 1996. – Вып. 7. – С. 336, 337; *Якимович Б.* Збройні Сили України: Нарис історії. – Л., 1996. – С. 65; Из записок графа А. Х. Бенкендорфа // Николай Первый и его время. – М., 2000. – Т. 1. – С. 140–142; Кавалеры ордена Святого Георгия Победоносца I и II степени. – С.Пб., 2002. – С. 423; *Сироткин В. Г.* Наполеон и Александр I: Дипломатия и разведка Наполеона и Александра I в 1801–1812 гг. – М., 2003. – С. 301–306, 310, 311, 321, 322; *Усенко П. Г.* Витт // Энциклопедія історії ... – Т. 1. – С. 582; *Цубенко В. Л.* 3 історії військово-господарських формувань в Україні: Новоросійське (Херсонське) військове поселення кавалерії. 1817–1857 рр. – О., 2006. – С. 15–41; *Багалій О. Д.* Історія військових поселень в Україні: з неопублікованої спадщини. – Х., 2007. – С. 91–299; *Фадеева Т. М.* Две Софии и Пушкин. – С. 97–103. Пор.: *Шугин В. В.* Тайна Георгиевского монастыря: Забытые подвиги российского военного разведчика генерала от кавалерии Ивана де Витта // Военно-исторический журнал. – 2003. – № 8. – С. 66–73; *там само.* – № 9. – С. 64–69; *там само.* – № 10. – С. 63–71; *там само.* – № 11. – С. 63–68 (на жаль, отаке «військово-історичне дослідження» заронило шпальтами поважного часопису купу казусів: містом, у котрому народився І. Вітт, замість Парижа названо «Кам'янець-Подільськ», де його батька ніби «було прийнято на російську службу та залишено на своїй колишній посаді»; паралельно С. Потоцьку номіновано як константинопольською «повією» й купленою «голландським аристократом» Йосифом де Віттом у турецькому порту «шлюхою», так і «гетьманшею», С.-Ф. Потоцького – «гетьманом», «Жозефіну-Амалію Мнішек» – його «першою дружиною»; імпровізаціями ж про те, що він відправив своїх дочок Софію та Ольгу, «тільки-но їм виповнилося шістнадцять», до Санкт-Петербурга представити «найвищому товариству», при цьому «остаточний вибір майбутніх чоловіків» для них «залишив за собою», просто зневажає, наскільки крихітними були ті двос діточок за життя тата). Як не прикро, тяглість хибної естафети підхопила укладачка новітнього покажчика матеріалів місячника «Киевская старина», доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т. Шевченка Марина Палієнко, «призначивши» Станіслава Потоцького «коронним гетьманом» (*Палієнко М. Г.* «Киевская старина» (1882–1906). – К., 2005. – С. 517). Див. іще: *Ślisz A.* Henryk Rzewuski: życie i poglądy. – Warszawa, 1986. – S. 48–57, 71–74; *Коньков П. В.* «Долороса, женщина несчастья...»: Крымское окружение Адама Мицкевича. Каролина Собаньска // Пилигримы Крыма – Осень 2000: Путешествия по Крыму, путешествийники о Крыме / V Крымская Международная научно-практическая конференция. – Симф., 2001. –

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

Т. 1. – С. 26–33; Рудакова Н. Н. Портрети на фоне времени. – Николаев, 2009. – С. 112–122.

²² Бантыш-Каменский Д. Н. Историческое собрание списков... – С. 165; F.M.S. [Sobieszczański F. M.] Potocki (Stanisław Szczęśny) // Encyklopedia powszechna. – S. 433; Материалы для истории Подольской губернии (1792–1796): Выпуск 1-й. – Каменец-Подольск, 1885. – С. 295–299; Я-ъ Н. Потоцкие // Энциклопедический словарь. – С.Пб., 1896. – Т. 24-а. – С. 738, 739; Артамонов Н. Н. Потоцкий, граф Станислав-Феликс. – С. 708, 712, 713; Валишевский К. Вокруг трона. – С. 73; Dr. Antoni J. [Rolle J. A.] Op. cit. – S. 158; Potocki Stanisław Szczęśny // Wielka encyklopedia powszechna PWN. – Warszawa, 1967. – Т. 9. – S. 332; Потоцькі // Радянська енциклопедія... – С. 436; Łojek J. Dzieje pięknej... – S. 11, 34, 167, 203, 204, 242, 252, 272, 360, 361; Potocki Stanisław Szczęśny // Encyklopedia powszechna PWN. – Warszawa, 1975. – Т. 3. – S. 662; Черейский Л. А. Пушкин и его окружение. – Ленинград, 1989. – С. 194; Потоцькі // Енциклопедія Українознавства: Перевидання в Україні. – Л., 1996. – Т. 6. – С. 2283; Косенко І., Мітін В. Софіївка: Історія парку // Краєзнавство та шкільний туризм. – 1996. – № 2. – С. 1–2; Кривошея І. І., Кривошея В. В. Дворянство Уманщини... – С. 47, 48; Кривошея І. І. Потоцькі герба Пілява: Тульчинська лінія. – К., 2000. – С. 6; Косенко І. С. Третє століття славетного парку. – С. 505, 507, 513; Сухарева О. В. Кто был... – С. 406–408, 683; Колесник В. Відомі поляки... – С. 514, 520. Див. іще: Суровцова Н. В. Галантний вік. – С. 10, 11; Лоек Є. Історія прекрасної бітинки. – С. 242, 243; Лобко О. Еволюція маєткового комплексу... – С. 17.

²³ Gr.[Gроза] S. Opisanie Sofijówki. – Wilno, 1843. – S. 65–67; Скальковский А. А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 годах // Записки Одесского общества истории и древностей. – О., 1844. – Т. 1. – С. 270; Рассказы... – С. 86, 241; Комаровский Е. Ф. Записки. – С.Пб., 1914. – С. 212–214; Кислий І. Я. Парк ім. III Інтернаціоналу в Умані // Архітектура Радянської України. – 1939. – № 9. – С. 17–21; Неймарк Й. І. Архітектура малих форм в Уманському парку-заповіднику // там само. – С. 22–25; Лыпа А. Л. Уманский государственный заповедник «Софиевка» (1796–1945) // Природа. – 1947. – № 6. – С. 78–89; Лыпа А. Л. Софиевка: Уманский государственный заповедник (1796–1946). – К., 1948. – С. 26–30, 82, 84, 94; Малаков Д. В. По Брацлавщине. – С. 149; Косенко І. С. Софіївка // Географічна енциклопедія України. – К., 1993. – Т. 3. – С. 219; Косенко І., Мітін В. Софіївка... – С. 3; Косенко І. С., Храбан Г. Ю., Мітін В. В., Гарбуз В. Ф. Дендрологічний парк Софіївка. – С. 166, 167. Про Л. Мецеля – позашлюбного сина Фрідеріка-Алоїзія Брюля та про його батька, у кого, як зятя (одруженого на сестрі «Щенного» Марії), 1788 року Станіслав-Фелікс за 20 000 дукатів купив генеральський чин: Храбан Г. Ю. Перший архітектор Софіївки // Український історичний журнал. – 1971. – № 9. – С. 103–108; Łojek J. Dzieje pięknej... – S. 244–246, 381; Кривошея І. І. Потоцькі ... – С. 7; Косенко І. С. Третє століття сла-

ветного парку. – С. 513–523; Клименко Т. А. Дендропарк «Софіївка» в дослідженнях Григорія Храбана // Г. Ю. Храбан: До 100-річчя з дня народження. – Черкаси, 2002. – С. 35–38; Кузьменко А. К. Путеводитель (сам себе – экскурсовод): Тайна любви. Парк «Софиевка». – К., 2003. – С. 97, 98.

²⁴ Записки Хршонщевського... – Ст. 937; Заблоцкий-Десятовский А. П. Граф П. Д. Киселев и его время. – С.Пб., 1882. – Т. 1. – С. 169; Малаков Д. В. По Брацлавщине. – С. 148; Кривошея І. І. Потоцькі... – С. 6, 7. Див. ще: Łojek J. Dzieje pięknej... – S. 263–265, 312, 349, 382, 383; Сухарева О. В. Кто был... – С. 663. Пор.: «14 березня 1805 р. помер генерал-аншеф Станіслав-Фелікс Щенський-Потоцький, котрий залишив 108 000 душ селян у Київській, Подільській та Волинській губерніях на поділ своїм 16 дітям. У нього були від першого шлюбу, з Юзефою Мнішек, сини – Юрій (29 років), Станіслав (19 р.), Ярослав (17 р.), Володимир (15 р.) і дочки – Пелагея (за кн[язем] Сапегою), Людвіка (за Касиковським), Вікторія (за Шуазель-Гуф'є), Роза (за Антоном Потоцьким), Констанція (за Яном Потоцьким), Октавія (за Швейковським), Ідалія (дівчиця); та від другого шлюбу, з Софією де Челіче, сини – Олександр (7 р.), Мечислав (5 р.), Болеслав (2 тижнів) і дочки – Софія (4 р.) й Ольга (3 р.)» (Архів графов Мордвиновых. – С.Пб., 1902. – Т. 5. – С. 502; переклад з російської – П. У.). У щойно цитованому акті імперської Державної Ради порушено нумерацію шлюбів Потоцького: другий названо першим, а третій – другим. Аналогічне «мінусування» тривало і надалі. Наприклад, у найкатегоричнішій формі: «Справді Софія була другою дружиною графа Потоцького» (Сухоребров П. Софіївка – краса Умані // Глобус. – 1926. – № 20. – С. 394). «Дійсно, цей сад збудовано на честь його другої дружини Софії», – згодом шаблонно вторив доктор історичних наук Ілля Шульга (Шульга І. Г. Передмова // Ролле А. Й. Фатальна красуня. – Вінниця, 1990. – С. 7), а вінницький краєзнавець Вікторія Колесник, представивши шпальтами нещодавно виданого фоліанта чимало земляків-поляків, за «інерцією» стверджувала, що на спадок Потоцького 1805 року «претендували його друга дружина та діти від двох шлюбів» (Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. – С. 573). Друга дружина – Юзефа – померла за сім літ до того. До речі, її син Станіслав 1805 року ад'ютантом цесаревича Костянтина Павловича відважно бився під Аустерліцем, 1807 року – під Фридландом, 1812 року – під Бородіном, 1813 року – від Каліша до Лейпціга, 1814 року – під Бриєном і Аренсом. Став володарем орденів св. Анни першого та другого (з алмазами) ступенів, Володимира третього і четвертого класів, Георгія четвертого ступеня та низки зарубіжних, але 1822 року «за домашніх обставин» узяв відставку, хоча вважався генерал-ад'ютантом, черговим генералом Головного штабу польської армії. 1828 року Микола I призначив його обер-церемоніймейстером, тасмним радником, і це був чоловік Катерини Браницької, дочки колишнього великого коронного гетьмана Речі Посполитої графа Франциска-Ксаверія (соратника «Щенного» по Торговицькій конфедерації), старшої

КОНТЕКСТ

сестри знаменитої Єлизавети Воронцової – об'єкта особливих симпатій О. Пушкіна (Потоцький, граф Станислав Станиславович // *Русский биографический...* – С. 707, 708; Военная галерея... – С. 192; *Смирнова-Россет А. О.* Дневник. Воспоминания. – М., 1989. – С. 175, 176; *Черейський Л. А.* Пушкин и его окружение; *Безотосный В.* Потоцкий // *Российский Архив...* – С. 522, 523). А Роза (Ружа) Потоцька, розлучившись із А. Потоцьким, 1813 року вийшла заміж за полковника Владислава Браницького – брата згаданих Катерини та Єлизавети, сина Ф.-К. Браницького й небоги Г. Потьомкіна Олександрі, в якій, за поголосками, дівочим прізвиськом Енгельгардт приховувалося, що була дочкою Катерини II (*Zawadzki W.* Przypisy // *Dr. Antoni J.* [Rolle J. A.] Op. cit. – Т. 2. – С. 135; *Кривошея І. І.* Потоцькі... – С. 7–9; *Усенко П. Г.* Браницький // *Енциклопедія історії...* – Т. 1. – С. 366, 367). Про Браницьких іще: Записки Хршонщевського... – Ст. 940, 948–951; *Biała Cerkiew: Książka ramiątkowa białocerkiewian.* – Warszawa, 1919; *Степанишина О.* Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках // Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Києві. – К., 1930. – С. 117–232; *Ruszczyc M.* Dzieje rodu i fortuny Branickich. – Warszawa, 1991; *Чернецький Є.* Браницькі герба Корчак. – Біла Церква, 2003; *Лазанська Т. І.* Гетьманша Білоцерківщини та її нащадки (з історії роду Браницьких) // *Проблеми історії...* – 2004. – Вип. 7. – С. 229–246; *Томазов В. В.* Браницькі // *Енциклопедія історії...* – Т. 1. – С. 367; *Колесник В.* Відомі поляки... – С. 65–69. Про Нарішкіних: *Нарышкин А. К.* В родстве с Петром Великим. – М., 2005.

²⁵ *Рассказы...* – С. 250; *Łojek J.* Dzieje piękniej... – С. 265, 266. За іншою версією, такий бешкет трапився пізніше більш як на три десятиліття: *Dr. Antoni J.* [Rolle J. A.] Op. cit. – Т. 1. – С. 173, 174.

²⁶ *Косаревский И. А.* Государственный заповедник Софиевка. – К., 1951. – С. 48, 49; *Косаревський І. О.* Софіївка: короткий путівник. – Черкаси, 1961. – С. 21; *Кривулько Д. С., Рева М. Л., Тулупій Г. Г.* Дендрологічний парк «Софіївка». – К., 1962. – С. 7; *Кривулько Д. С., Рева М. Л.* «Софіївка». – К., 1964. – С. 34; *Łojek J.* Dzieje piękniej... – С. 211, 212; *Роготченко А. П.* Уманське чудо. – К., 1984. – С. 62; *Усенко П. Г.* Тадей Косцюшко і Україна: наш земляк – найславніший поляк. – К., 2004. – С. 68. Герою Варшавського князівства (герцогства) Володимирів (Влодзімежу) Потоцькому встановлено пам'ятник на Вавелі, під склепінням Краківського кафедрального собору – «народного святилища Польщі» (визначення цієї базиліки кардиналом Каролем Войтилою, майбутнім Папою Римським Іоаном Павлом II), де обік королівських могил некрополя є й труна з прахом жертвовного інсургента Т. Косцюшка (*Рожек М.* Краковський кафедральний собор на Вавелі. – [Kraków,] 1981. – С. 3, 66, 70, 72).

²⁷ *Gr. [Groza] S.* Op. cit. – С. 54.

²⁸ *Trembecki S.* Pisma. – Lwów, 1883. – Т. 1. – С. 1–43; *Макушев В. В.* Станислав Трембецький, замечательнейший сторонник России в польской поэзии конца

XVIII века // *Древняя и новая Россия.* – 1878. – № 8. – С. 261–283; Из дневника П. В. Алабина // *Русская старина.* – 1879. – № 6. – С. 219–222; *Саприкіна Л. І.* Аллан (Аллен; Allen) Уільям // *Мистецтво України.* – К., 1995. – Т. 1. – С. 44, 45. Передплатниками віденського видання 1815 року стали і С. Потоцька з сином – графом де Віттом та пасербом – графом С. Потоцьким, і Олександр I з дружиною Єлизаветою, і Косцюшко (*Trembecki S.* Opisanie Zofiiowki: Sophiowka. – Vienne, 1815. – S. V). Українською переклав поему Юрій Буряк: *Трембецький С.* Софіївка // *Хроника-2000.* – К., 2009. – Вип. 80. – С. 365–378.

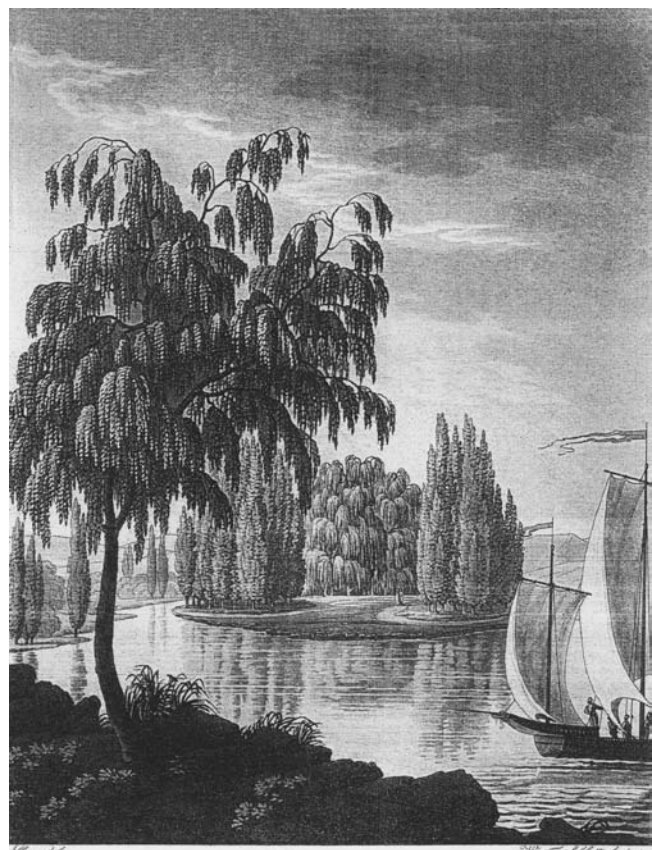
²⁹ *Муравьев А. Н.* Сочинения и письма. – Иркутск, 1986. – С. 70; *Лунин М. С.* Письма из Сибири. – М., 1988. – С. 223, 224. У січні 1826 року Софія – дружина генерал-ад'ютанта Павла Кисельова, дочка Станіслава-Фелікса та Софії Потоцьких, намагалась урятувати від арешту декабриста князя Сергія Волконського, котрий на схилі літ оповів, як «графиня... радила втекти за кордон, пропонувала йому провідником єврея, вкрай відданого родині Потоцьких». Статечний заколотник не дослухався й був злапаний в Умані, де командував військовою бригадою (*Долгоруков П. В.* Князь Сергей Григорьевич Волконский: Некролог // *Колокол.* – 1866. – 15.01). П. Кисельова перед заручинами з Софією-молодшою 1821 року листовно відрекомендував Софії-старшій сам Олександр I, до того наказавши нареченому – випробуваному довіреникові: «Передайте, прошу вас, упевнення в моїй пошані та вітання прекрасній графині Софії» (*Заблоцкий-Десятковский А. П.* Граф П. Д. Киселев и его время. – С. 136; *там само.* – Т. 4. – С. 16). Сестри Софія та Ольга Потоцькі сприймаються як прототипи пушкінських Тетяни і Ольги Ларіних з віршованого роману «Євгеній Онегін» (*Шарик С.* Прекрасные капризы Софии Потоцкой // *Сегодня.* – 2002. – 18.09). «І дійсно, вони були чарівними й настільки чудовими, що, коли б хтось запитав мене, котру з двох я вважаю кращою, то я б завагався з відповіддю або відповів би з простодушністю малюка: обидві кращі», – враження очевидця, приголомшеного їхньою «осяйною красою» в 1820–1821 рр. (*Горчаков Вл.* Выдержки из дневника: Воспоминания об А. С. Пушкине и других современниках // *Москвитянин.* – 1850. – № 3. – С. 257). У плеяді поетових «муз» С. Потоцька-Кисельова надихнула на «Бахчисарайський фонтан» (*Гроссман Л. П.* У истоков «Бахчисарайского фонтана» // *Пушкин: Исследования и материалы.* – Ленинград, 1960. – Т. 3. – С. 49–100; *Колесник В.* Відомі поляки... – С. 274, 275; *Фадеева Т. М.* Две Софии и Пушкин. – С. 109, 119–129). Її парсуну пензля Г. Гейтера вміщено 1990 року на десятій сторінці дванадцятого числа місячника «Радянська жінка» з приписом: «Вдивіться в цей портрет. Скільки тут ніжності, грації, загадковості. Це – Софія Потоцька. Так, ота чужинка-чарівниця, чиє ім'я носить всевітньо відомий парк в Умані». Натомість Софія-молодша – ніяк не іноземка. Та й її матір, принаймні з уладнанням для неї «Софіївки», в Україні не була сторонньою...

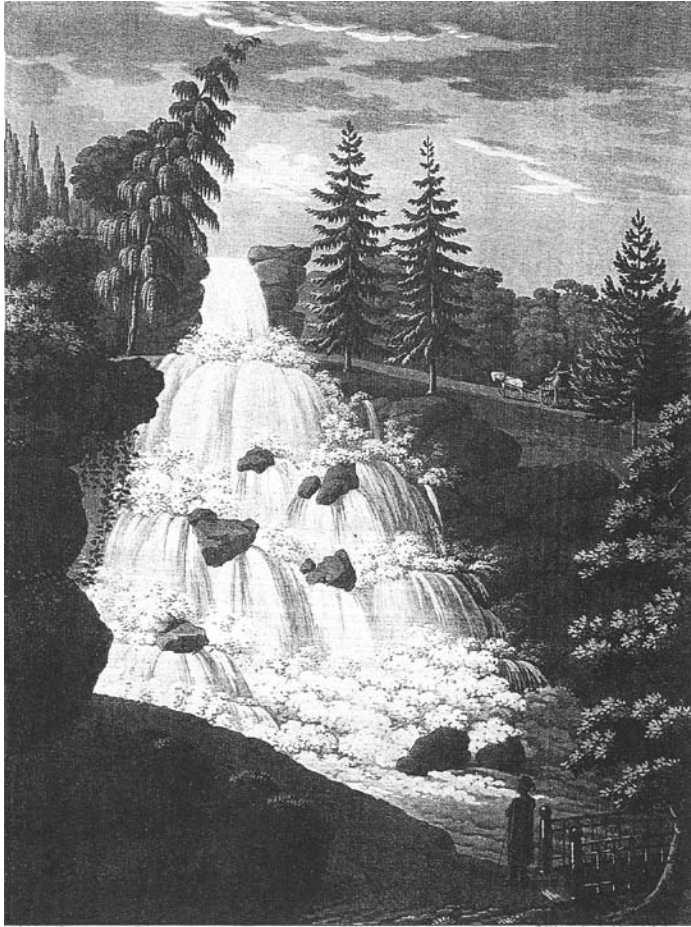
«Грот Венери Медицейської»

«Каскад “Три сльози” і “Колона суму”»

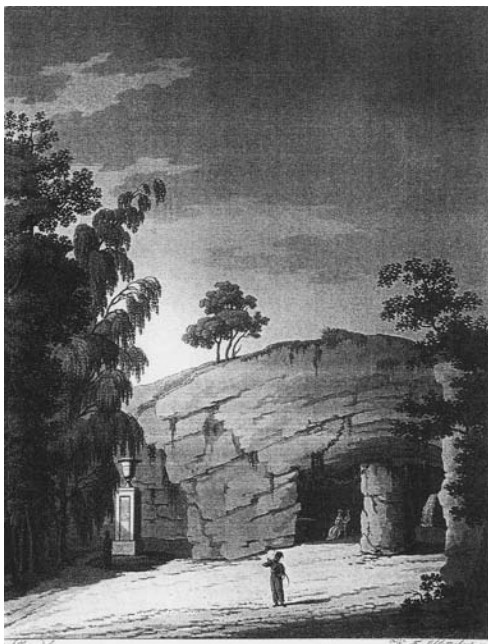
«Острів кохання»

Ілюстрації В. Аллана,
гравіровані В. Шлоттербеком,
до книги: *Trembecki S.*
Описanie Zofiiowki. – Vienne, 1815

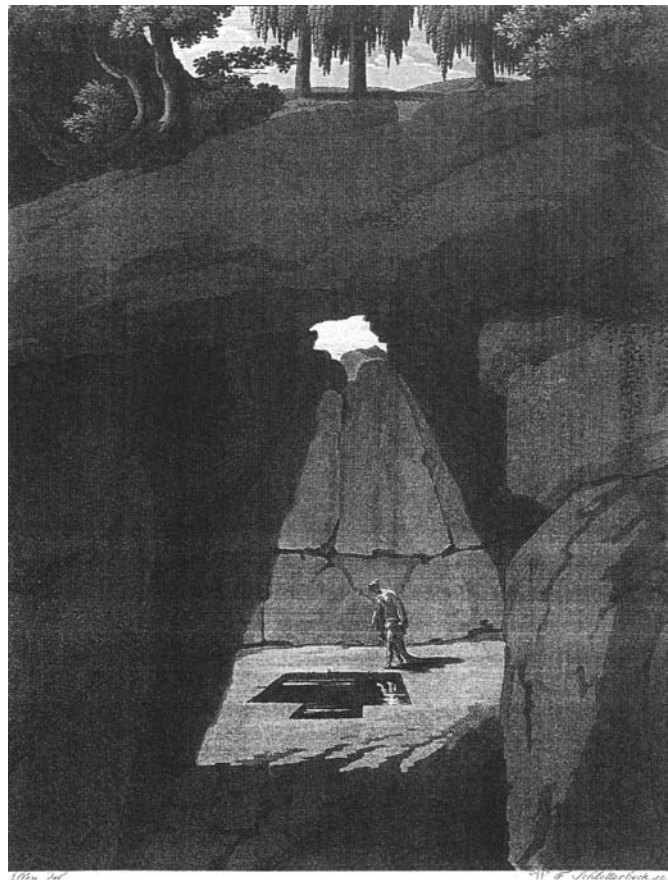

«Великий водоспад»

«Вид Левиного (Шумового) гроту»

«Грот "Дзеркало богині Діани"»

ПАВЛО УСЕНКО. ПОТОЦЬКІ, БЕЗ ЯКИХ НЕ БУЛО Б «СОФІЇВКИ»

³⁰ Достеменно не розв'язані питання, чи був Великий Кобзар у «Софіївці» та наскільки «від автора» його фраза: «Видал я на своем веку таки порядочные сады, как, например, Уманский и Петергофский...» (*Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 3. – С. 152). Про сентимент Ю. Словацького до «гарної Софіївки, кинуті серед степів, як дорогоцінний перл»: *Рихлік Є. А.* Українські мотиви в поезії Юлія Словацького // Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідчої кафедри історії культури й мови при інституті. – Ніжин, 1928. – № 8. – С. 147; *там само.* – 1929. – № 9. – С. 218, 221, 242. Див. також: *Смілянський Л. І.* Сад. – К., 1952. – С. 21–50; *Борисенко Р.* Величний, самотній // Хлібороб України. – 1970. – № 3. – С. 41; *Przybylski R.* Ogrody romantyków. – Kraków, 1978. – S. 28–54, 225; *Падун-Лук'янова Л.* Трагічні повороти долі // Радянська жінка. – 1990. – № 12. – С. 12; *Суровцова Н. В.* Життя Надії Суровцової, описане нею самою в селищі Нижній Сеймчан Магаданської області // Наука і культура: Україна. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 424–439; *Суровцова Н. В.* Листи. – К., 2001. – С. 206–285; *Мануйкін О. О., Поліщук В. Т.* З літопису духовного єднання. – Черкаси, 1993. – С. 39–48; *Боєва Д.* Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). – К.,

1996. – С. 263, 368; *Бевз Г. П.* Історія Уманщини. – К., 1997. – С. 42–85; *Кривошея І. І., Близнюк І. В.* Уманський базиліянський монастир (1765–1834 рр.) // *Кривошея І. І., Кривошея В. В., Близнюк І. В.* Уманщина... – С. 26–30; *Бажан А. П.* Євген Плузник в Умані // Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 121, 122; *Грабович Г.* Витоки «Української школи» в польській літературі // Хроніка-2000. – Вип. 80. – С. 379–430.

³¹ *Андреев Н. Ф.* Софиевка // Московский телеграф. – 1833. – № 3. – С. 73; [*Сементовский Н. М.*] Умань с Царицыным садом (прежня Софиевка) // Галерея киевских достопримечательных видов и древностей. – К., 1857. – Т. 14. – С. 75, 76; *Пашкевич В. В.* Уманский Царицын сад // Вестник Императорского Российского общества садоводства. – 1894. – № 3. – С. 177; *Łojek J.* Dzieje pięknej... – S. 82, 267–317; *Сокол К. Г.* Монументы империи. – М., 2001. – С. 186, 187; *Кривошея І. І.* Три несхожих пагони одного родового дерева: непроста доля Александра, Мечислава і Болеслава Потоцьких герба «Пилява» (Тульчинська лінія) // Проблеми історії... – К., 2008. – Вип. 14. – С. 303–308; *Цубенко В. Л.* Документи з історії військових поселень в Україні. – Харків, 2008. – С. 263, 264, 275, 276, 317, 318.

³² *Комаровский Е. Ф.* Записки. – М., 1990. – С. 128, 129.

³³ Київщина...; *Білокін С. І.* Борг перед Василем Горленком // Слово і час. – 1993. – № 1. – С. 12.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Статтю присвячено видатному культурно-історичному явищу на зламі XVIII–XIX ст.: доладному здійсненню спільної мрії Софії Вітт-Потоцької та Станіслава Потоцького влаштувати власний декоративно-вжитковий сад не гіршим за найпрекрасніші в Європі. Сталося так, що намічений епіцентр архітектури, водної інженерії й зеленого будівництва зріс за неординарного розвитку міжнародних стосунків у антипольському дусі, коли чільна руйнівниця Речі Посполитої цариця Катерина II підступно використала політичну короткозорість графа Потоцького, котрий довірився інспірованій з-за кордону допомозі. Уже всупереч оригінальним планам того магната приналежні йому терени з усім правобережжям Дніпра опинилися під владою Російської імперії в масиві на загал більшості українських регіонів. Свого розпачливо підупалого чоловіка-багатія, резонансно зганьбленого репутацією людини без переконань, за тих складних обставин щасливо розрадила, щоби знайшов себе по-новому, та успішно подвигнула на грандіозний творчий задум локального блаженства кохана жінка. Відповідником її вражаюче-чарівної зовнішності, штучно втіленим і вміло злеліаним у колишній диковині природного середовища із застосуванням виразних засобів ландшафтної реконструкції та суміжних мистецтв, постала в Умані унікальна місцина «Софіївка». Як артефакт, майстерно організований і вдало підживлений талановитими виконавцями проекту в оперті на величезні кошти перших господарів, цей рідкісний дендрогідропарк не випадково набув знакової слави чуда України – зробився прикметним об'єктом національної гордості, сягнув високого рівня особливої пам'ятки старосвітськості.

Ключові слова: історія, фольклор, Україна, Річ Посполита, Російська імперія, парк, сад.

The article deals with the cultural and historical phenomenon at the junction of the XVIIIth – XIXth centuries: the implementation of the common dream of Sofia Witt-Potocka and Stanisław Potocki to arrange their own decorative garden which would be not worse than the most beau-

КОНТЕКСТ

tiful gardens of Europe. It happened that the would-be center of architecture, water engineering and green building had been established at the situation of the extraordinary development of the anti-Polish attitude in the international relations when Queen Catherine the Second, the outstanding destructor of the Rzecz Pospolita, cunningly used the political myopia of Count Potocki who naively reposed trust in help inspired from abroad. As a result, contrary to his original plans, the territories which have belonged to magnate Potocki and included all the right bank of the Dnieper were subjected to the authority of the Russian Empire (in general – the greater part of all Ukrainian regions). The rich husband of Sofia Potocka much discouraged and resonantly discredited by reputation of a man without convictions was happily comforted by his beloved wife in those difficult circumstances; she helped him to find himself in a new way and inspired him to the great artistic project of the local felicity. The unique space called “Sofiyivka”, an equivalent to charming beauty of Potocka, has emerged in Uman, artificially and skillfully created with use of the expressive means of landscape reconstruction and related arts in the former wilderness of natural environment. This rare dendrohydropark, skillfully organized and well-nourished by talented artists – executers of the project, supported with the huge investments of the first owners, became a significant artifact of older times which is celebrated now as a wonder of Ukraine, a site of national pride.

Keywords: history, folklore, Ukraine, Rzecz Pospolita, Russian Empire, park, garden.

Статья посвящена выдающемуся культурно-историческому явлению на стыке XVIII–XIX вв.: успешному осуществлению общей мечты Софии Витт-Потоцкой и Станислава Потоцкого устроить собственный декоративно-прикладной сад не худшим, чем самые прославленные в Европе. Случилось так, что задуманный эпицентр архитектуры, водной инженерии и зеленого строительства вырос в условиях неординарного развития международных отношений в антипольском духе, когда главная разорительница Речи Посполитой царица Екатерина II коварно воспользовалась политической близорукостью графа Потоцкого, доверившегося инспирированной из-за границы помощи. Уже вразрез с оригинальными планами того магната принадлежащие ему территории со всем правобережьем Днепра оказались под властью Российской империи уже воедино с большинством украинских регионов. Своего от огорчения надломленного мужа-богача, резонансно опороченого репутацией человека без убеждений, при тех сложных обстоятельствах счастливо утешила, чтобы вновь обрел себя, и успешно вдохновила на грандиозный творческий замысел локального блаженства любимая женщина. Креативным эквивалентом ее восхитительно-волшебной внешности, искусно созданным и умело взлелеяным в естественных условиях прежде девственной природы с помощью выразительных средств ландшафтной реконструкции и смежных искусств, раскинулась в Умани уникальная местность «Софиевка». Как артефакт, мастерски организованный и удачно подпитанный талантливыми исполнителями проекта, опиравшимися на крупные средства первых хозяев, этот редкостный дендрогидропарк не случайно приобрел знаковую славу чуда Украины – стал замечательным объектом национальной гордости, достиг высокого уровня изумительного памятника старины мирового масштаба.

Ключевые слова: история, фольклор, Украина, Речь Посполитая, Российская империя, парк, сад.